

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра «Філософія та соціологія»

Н.В. Алексєєнко

ПЕДАГОГІКА

**Конспект лекцій
з дисципліни**

«ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА»

Харків 2009

Алексєєнко Н.В. Педагогіка: Конспект лекцій. — Харків:
УкрДАЗТ, 2009. — 73 с.

Конспект лекцій підготовлено відповідно до програми навчального курсу і є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Психологія і педагогіка».

В даному конспекті лекцій розглянуті основи сучасної педагогічної теорії та практики. Коротко розкриті всі питання педагогіки, що вивчаються в межах курсу „Психологія та педагогіка”. Конспект лекцій структурований так, що дозволяє швидко отримувати потрібну інформацію і опанувати навчальний матеріал.

Рекомендується для студентів економічних спеціальностей денної форми навчання.

Бібліогр.: 8 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 27 серпня 2008 року, протокол № 1.

Рецензент

доц. І.Д. Загрійчук

Н.В. Алексеєнко

ПЕДАГОГІКА

Конспект лекцій
з дисципліни

«ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА»

Відповідальний за випуск Алексеєнко Н.В.

Редактор Буранова Н.В.

Підписано до друку 03.10.08 р.

Формат паперу 60x84 1/16 . Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 3,75. Обл.-вид.арк. 4,0.

Замовлення № Тираж 200. Ціна

Видавництво УкрДАЗТу, свідоцтво ДК № 2874 від. 12.06.2007 р.

Друкарня УкрДАЗТу,
61050, Харків - 50, майдан Фейєрбаха, 7

МІНІСТЕРСТВО ТРАНСПОРТУ ТА ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Н.В. Алексеєнко

«ПЕДАГОГІКА»

Конспект лекцій з дисципліни
«ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА».
для студентів денної форми
навчання економічних спеціальностей

Харків 2008

Алексєєнко Н.В. „Педагогіка”. Конспект лекцій. — Х.:
УкрДАЗТ, 2009.-51с.

Конспект лекцій підготовлено у відповідності до програми навчального курсу і є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Психологія і педагогіка»

В даному конспекті лекцій розглянуті основи сучасної педагогічної теорії та практики. Коротко розкриті всі питання педагогіки, що вивчаються в межах курсу „Психологія та педагогіка”. Конспектом лекцій структурований так, що дозволяє швидко отримувати потрібну інформацію і опановувати навчальний матеріал.

Рекомендується для студентів економічних спеціальностей денної форми навчання.

Бібліогр.: 10 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 27 серпня 2008 року, протокол №1.

Рецензент:
І.Д. Загрійчук

ЗМІСТ

Вступ	4
<i>Лекція 1</i>	
Педагогіка як наука. Загальні тенденції сучасної педагогіки	4
<i>Лекція 2</i>	
Розвиток педагогічної думки та освіти	15
<i>Лекція 3</i>	
Сучасна система освіти в Україні	27
<i>Лекція 4</i>	
Теорія і сучасні технології навчання	38
<i>Лекція 5</i>	
Теорія і організація виховного процесу	55

ВСТУП

Метою вивчення розділу «Педагогіка» в межах курсу «Психологія і педагогіка» є розкриття змісту та взаємозв'язку основних педагогічних категорій; особливостей сучасної системи освіти в Україні; механізмів, джерел, об'єктивних закономірностей формування і розвитку особистості в процесі навчання та виховання; особливостей і механізмів взаємодії між викладачем та студентом.

Досягти розуміння вищезазначеного можна через вивчення основних досягнень світової та української педагогіки; визначення сутності процесів навчання, виховання, освіти, розвитку; сучасної структури освіти в Україні, особливостей педагогічного процесу та його складових, ролі викладача в педагогічному процесі; процесу навчання, його структури, методів, організаційних форм; сутності процесу виховання, його мети на напрямків, педагогічних методів впливу на особистість, недоліків сучасного виховного процесу та шляхів їх подолання.

Зміст розділу розкривається в темах:

- 1 Педагогіка як наука. Загальні тенденції системи сучасної науки.
- 2 Розвиток педагогічної думки та освіти.
- 3 Сучасна система освіти в Україні.
- 4 Теорія і сучасні технології навчання. Управління навчальною діяльністю.
- 5 Теорія і організація виховного процесу.

ЛЕКЦІЯ 1

ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ

• Педагогіка у структурі сучасного людинознавства: предмет, завдання і структура педагогічної науки. Її

взаємозв'язок з іншими науковими галузями. Взаємозв'язок педагогіки з психологією.

- Дитина як суб'єкт розвитку навчання та виховання.
- Методи педагогічного дослідження.

Педагогіка у структурі сучасного людинознавства: предмет, завдання і структура педагогічної науки

Слово "педагогіка" походить від грецького *pais*, *paídos* – "дитя" і *ago* – "веду", що буквально означає "дитиноведення". У Стародавній Греції дитиноводами, або педагогами, називали рабів, які супроводжували до школи дітей своїх господарів. Пізніше значення цього слова було переосмислене, і педагогами почали називати людей, які займалися вихованням, навчанням та наставництвом дітей. Згодом від цього слова дістала назву наука про виховання – педагогіка. Спочатку вона була складовою частиною системи філософських знань, але на початку XVII ст. відокремилася від неї й стала самостійною наукою (багато в чому завдяки чеському вченому-педагогу Я.А. Коменському).

У сучасному трактуванні *педагогіка* — це наука про систематичну, цілеспрямовану, спеціально організовану діяльність щодо формування людини, а також про форми, методи, принципи, зміст виховання, навчання й освіти. Загалом кажуть, що педагогіка – це наука, що вивчає шляхи передавання соціального досвіду старшим поколінням молодшому.

Предметом педагогіки як науки є педагогічний процес – тобто процес спрямованого виховання й навчання людини як особлива суспільна функція, що виникла в спеціальних виховних установах і навчальних закладах, а також дослідження сутності формування й розвитку людської особистості та розроблення на цій основі теорії й методики виховання та навчання.

Перед педагогікою постають різноманітні за складністю **завдання**, зокрема:

- розробити нові методи, засоби, форми, системи навчання й виховання, управління освітніми структурами;
- розкрити закономірності в галузі виховання, освіти, управління освітніми й виховними системами;
- вивчати та узагальнювати передовий педагогічний досвід;
- упроваджувати результати педагогічних досліджень у практику;
- прогнозувати освіту на найближче й віддалене майбутнє;
- розробити зміст освіти в різних типах навчальних закладів;
- знайти шляхи підвищення якості навчання, результативності виховання;
- розробити наукові вимоги щодо підготовки педагогічних кадрів.

Сучасна педагогіка оперує безліччю понять, що виражають сутність та наукові узагальнення і які прийнято називати **педагогічними категоріями**. До основних педагогічних категорій відносять виховання, навчання, освіту, розвиток.

Виховання. У педагогіці виховання має широкий і вузький соціальний та педагогічний зміст.

Виховання в широкому соціальному розумінні – це передача накопиченого старшим поколінням досвіду (знань, умінь, способів мислення, духовної спадщини людства) наступним (молодшим) поколінням.

Виховання у вузькому соціальному розумінні – це цілеспрямований вплив на людину суспільних інститутів з метою передати їй *певні* знання, прищепити навички і вміння необхідної поведінки, сформувані світогляд, суспільні цінності та ін.

Виховання в широкому педагогічному розумінні – це спеціально організований процес, спрямований на формування певних якостей особистості, процес керування

її розвитком, що проходить через взаємодію вихователя й вихованця.

Виховання у вузькому педагогічному розумінні – це процес і результат виховної роботи, спрямованої на вирішення *конкретних* виховних завдань (виховання естетичне, моральне, фізичне тощо).

Навчання – це спеціально організований, цілеспрямований, керований процес взаємодії вчителів і учнів, у ході якого учні під керівництвом учителя опановують знання, набувають умінь і навичок, розвивають свої пізнавальні сили й здібності, формують світогляд.

Освіта – це процес і результат засвоєння людиною досвіду поколінь у вигляді системи знань, умінь і навичок, оволодіння нею способами пізнавальної діяльності й формування системи поглядів і переконань, становлення її громадянської позиції.

Розвиток – це процес становлення особистості, удосконалювання її фізичних і духовних сил під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих факторів, серед яких найважливіші – цілеспрямоване виховання й навчання.

Формування – це процес становлення людини як соціальної істоти під впливом усіх факторів: соціальних, економічних, психологічних, ідеологічних та ін.

Відділившись від філософії як науки, сучасна педагогічна наука за час свого розвитку накопичила величезну кількість інформації й перетворилася на розгалужену систему наукових знань, яку утворюють певні науки. В **структуру** сучасної **педагогічної науки** входять такі галузі:

Загальна педагогіка досліджує основні закономірності, принципи, форми й методи виховання та навчання. Складається з чотирьох розділів: основи педагогіки, теорія виховання, теорія навчання й освіти (дидактика), теорія управління навчально-виховним процесом.

Історія педагогіки відображає процес розвитку теорії та практики виховання й навчання в різні історичні епохи.

Вікова педагогіка вивчає особливості виховання й навчання людини в різні вікові періоди життя. Залежно від цього розрізняють дошкільну педагогіку, педагогіку середньої школи, педагогіку профтехосвіти, педагогіку вищої школи, педагогіку дорослих.

Спеціальна педагогіка (дефектологія) досліджує проблеми, методи, засоби, форми виховання й навчання дітей з вадами у фізичному й розумовому розвитку. Поділяється на такі галузі: *сурдопедагогіка* – займається навчанням, вихованням та освітою глухих і глухонімих дітей; *тифлопедагогіка* – займається навчанням, вихованням та освітою сліпих дітей і тих, що недобачають; *олігофренопедагогіка* – займається навчанням, вихованням та освітою розумово відсталих дітей; *логопедія* – займається навчанням, вихованням і освітою дітей з розладами мовлення.

Соціальна педагогіка вивчає питання навчання й виховання дітей у різноманітних позашкільних установах культури, науки, мистецтва: студіях, гуртках, секціях, будинках творчості тощо.

Порівняльна педагогіка займається вивченням подібності й розходжень систем виховання та освіти в різних країнах.

Професійна педагогіка досліджує технології виховання та освіти людини, орієнтованої на певну професійну сферу діяльності. Розрізняють інженерну, спортивну, військову, медичну й іншу педагогіку.

Методика викладання різних дисциплін (фізики, літератури, музики та ін.) вивчає специфічні особливості навчання конкретних дисциплін.

Взаємозв'язок педагогіки з іншими науковими галузями

Оскільки педагогіка є складовою частиною людинознавства, вона не може розвиватися відокремлено від інших наук.

Педагогіка має тісні зв'язки з багатьма іншими галузями знання: анатомією, математикою, кібернетикою та ін. Особливе значення для педагогіки має взаємозв'язок з психологією та фізіологією. Ці зв'язки здебільшого виявляються у закономірній єдності розвитку, навчання та виховання дитини, учня, студента. Якщо навчання та виховання є категоріями суто педагогічними, то розвиток - категорія психологічна та фізіологічна. *Психологія* дає можливість пізнання законів розвитку психіки людини, механізму психічної діяльності, дає можливість підвищити ефективність виховного впливу, розробити нові освітні технології.

Педагогіка тісно пов'язана з філософією, соціологією, біологічними науками (гігієною, анатомією, фізіологією), медициною та іншими галузями людинознавства.

Так, *філософія* дає розуміння загальних принципів пізнання, ставлення людини до світу, системи поглядів на світ та місце в ньому людини; допомагає встановити методологічну основу педагогіки, визначитися зі змістом і метою виховання, виділити провідні ідеї в педагогічних дослідженнях.

Анатомія й фізіологія дають розуміння механізмів життєдіяльності й розвитку організму людини в цілому та окремих його частин: функціональних систем, опорно-рухового апарату, серцево-судинної й дихальної систем.

Зростає значення зв'язку педагогіки з *медициною*. Усе активніше розвивається теоретична та практична педагогічна валеологія. Вона передбачає вибір особливих форм та засобів взаємодії педагогів і дітей, які б не шкодили їх здоров'ю.

Основна мета педагогічної науки полягає у відкритті нових принципів, технологій навчання й виховання та впровадженні їх в практику. *Соціологія* дає фактичний матеріал для більш раціональної організації педагогічного процесу; сприяє кращому розумінню питань соціалізації особистості, юнацької субкультури, неформальних груп, взаємин у сім'ї тощо.

Педагогіка пов'язана також з економікою, демографією та іншими науками.

Педагогіка стає більш необхідною і в життєдіяльності людини. В умовах гуманізації освіти вона дає розуміння людини як найвищої цінності суспільства. Знання педагогіки стають все більш актуальними у сімейному житті, самовихованні, самоосвіті. Педагогіка допомагає організувати управління колективами, малими групами та в організації виховної роботи на підприємствах, у фірмах і в установах.

Дитина як суб'єкт розвитку, навчання та виховання

Діяльність педагога завжди спрямована на організацію засвоєння дитиною соціального досвіду. Цей процес являє собою зовнішній вплив на дитину. Виходячи з цього, вплив педагога вважають найважливішим джерелом виховання, навчання та розвитку. Подібні погляди призвели до появи теоретичної концепції, згідно з якою, педагогу достатньо лише зробити вимогу і очікуваний результат буде одразу досягнений.

Водночас, результати психолого-педагогічних досліджень свідчать, що за однакових умов, під впливом однакових педагогічних дій розвиток особистості відбувається по-різному, іноді, навіть, у протилежних напрямках.

Зовнішні умови та педагогічні впливи є лише передумовою та джерелом виховання, навчання та розвитку. Навіть позитивне сприйняття цих впливів, знань та умов не завжди відповідає характеру особистості та може спрямувати розвиток у негативному напрямі. Справа у тому, що особистість не є пасивним об'єктом педагогічного впливу, а виступає як активний суб'єкт навчання, виховання та розвитку. Розвиток людини залежить перш за все від того, в яку діяльність він включається та яку активність він виявляє.

Процеси навчання, виховання та розвитку будуть результативними тільки тоді, коли діяльність педагога спрямована на організацію відповідної діяльності та спілкування, забезпечує засвоєння соціального досвіду, створює можливості для особистісного розвитку, а також стимулює їх активність.

Методи педагогічного дослідження

Методи дослідження – це шляхи (способи) пізнання об'єктивної реальності. **Методи педагогічних досліджень** – це способи вивчення досвіду педагогічної діяльності, а також педагогічних фактів та явищ, встановлення між ними закономірних зв'язків та відносин з метою подальшої наукової розробки теорії виховання та вдосконалення його практики. Всі методи можна розподілити на такі групи:

- емпіричні методи - спостереження, педагогічний експеримент (констатуючий, формуючий, контрольний), бесіда, вивчення документації та результатів діяльності, соціологічні методи (соціометрія, анкетування, метод незалежних характеристик), тестування;

- теоретичні методи - моделювання педагогічних ситуацій та процесів, теоретичний аналіз педагогічних фактів та явищ;

- методи кількісної та якісної обробки педагогічної інформації - методи математичної статистики, шкалювання, ранжування тощо.

Розглянемо першу групу методів методи більш детально.

Педагогічне спостереження — це цілеспрямоване сприйняття певного педагогічного явища, в процесі якого дослідник одержує конкретний фактичний матеріал. Розрізняють такі види спостережень:

- безпосереднє (включене) – дослідник сам фіксує всі дані, що його цікавлять, за попередньо складеною програмою;

- опосередковане – факти фіксуються за якимись непрямими показниками;
- суцільне – спостереження, яке охоплює всі сторони досліджуваного об'єкта (процесу) в цілісному вигляді, від початку й до його завершення;
- дискретне – вибіркове (пунктирне) фіксування тих чи інших досліджуваних процесів або явищ;
- відкрите – випробувані проінформовані про те, що за ними ведеться спостереження й безпосередньо бачать дослідника;
- конспіративне – випробувані не знають про спостереження.

Педагогічний експеримент – це науково поставлений дослід явищ навчання та виховання у точно врахованих умовах. Перевага експерименту полягає у тому, що він дозволяє штучно виокремити явище, що вивчається, від інших, точніше побачити його, описати.

Експеримент використовується, як правило, для вивчення конкретних педагогічних явищ або факторів, з метою з'ясування зв'язків та залежностей між педагогічним впливом та результатом для врахування при розробленні практичних рекомендацій.

За масштабом експерименти бувають:

- глобальні – охоплюють значну кількість учнів у межах країни або декількох держав;
- локальні (місцеві) – охоплюють учнів у межах регіону, області, міста;
- мікроексперименти – проводяться в школі, класі.

Залежно від цільових настанов розрізняють: констатуючий, формуючий та контрольний експерименти:

- констатуючий експеримент проводиться на початку експерименту й має своїм завданням визначити стан справ з досліджуваної теми або проблеми;
- формуючий експеримент спрямований на перевірку розробленої дослідником гіпотези й ефективності

запропонованої методики (нових методів, засобів, прийомів);

– контрольний експеримент спрямований на перевірку отриманих у формуючому експерименті висновків і розробленої методики в масовій практиці.

За місцем проведення розрізняють природний та лабораторний експерименти:

— природний експеримент спрямований на перевірку висунутої гіпотези без будь-яких змін у навчально-виховному процесі;

— лабораторний експеримент проводиться в штучних, спеціально створених умовах.

Бесіда – діалог дослідника з випробуваним за попередньо складеним планом. За допомогою бесіди вдається виявити інтереси, погляди, думки, мотиви, вчинки, дії. Успіх цього методу залежить від взаємовідносин учасників бесіди.

Бесіда може бути більш-менш стандартизованою й вільною. У першому випадку бесіда ведеться за планом, дотримуючись строгої послідовності поставлення чітко сформульованих питань. У другому випадку зміст питань заздалегідь не планується, спілкування проходить вільніше й ширше.

Інтерв'ю – цей метод дуже близький до бесіди. Дослідник подає тему для з'ясування погляду й оцінювання випробуваного щодо досліджуваного питання.

Анкетування – це письмове опитування. Анкети бувають двох типів: анонімна й особистісна. В анонімній анкеті опитуваний не вказує своїх особистісних даних (ім'я, прізвище), а в особистісній – вказує.

Анкета містить у собі ряд питань, які можуть бути: відкритими, закритими, напівзакритими, прямими й непрямими, фільтруючими й контрольними.

Вивчення продукції діяльності: творчих робіт, виробів, моделей і т. д.

Вивчення документації: особистих справ, щоденників, журналів та ін.

Вивчення і узагальнення педагогічного досвіду – теоретичне осмислення роботи кращих педагогів, що успішно здійснюють навчання та виховання.

Тестування. Тести – це невеликі стандартизовані завдання (питання або задачі), за допомогою яких визначають рівень розумового розвитку, ступінь обдарованості, стан здоров'я, структурні якості особистості, професійну придатність і т. ін.

Соціометрія – це метод, який дозволяє на основі опитувань або фіксації поведінки виявляти структуру взаємовідносин у групі.

Парне порівняння та **ранжування** – метод, який дозволяє створити шкалу порівняльних оцінок, виражену у балах.

РЕЗЮМЕ

Сучасна педагогіка досліджує сутність розвитку та формування особистості, на цій основі визначає теорію та методику навчання, виховання, тому педагогічні знання необхідні не тільки педагогам, але й усім, хто працює з людьми.

Сучасна педагогіка – багатогалузева наука, її «гілками» є: загальна педагогіка, історія педагогіки, вікова, корекційна, прикладна педагогіка та інші.

Педагогіка взаємодіє з багатьма науками: філософією, соціологією, психологією, генетикою, кібернетикою і фізіологією, тісно пов'язана з проблемою врахування індивідуально-психологічних, фізіологічних особливостей учнів.

Педагогіка має власну систему методів, яка включає в себе емпіричні, теоретичні методи та методи кількісної та якісної обробки педагогічної інформації.

Питання для самоперевірки

1 Що є предметом вивчення педагогіки як науки?

- 2 Назвіть та дайте коротку характеристику основним категоріям педагогіки.
- 3 Які галузі складають структуру сучасної педагогіки?
- 4 Розкрийте зв'язок педагогіки з іншими галузями наукового знання.
- 5 Чому дитина (і особистість взагалі) є суб'єктом розвитку, навчання та виховання? Аргументуйте свою відповідь.
- 6 Розкрийте сутність методів педагогічного дослідження.

Список літератури

- 1 Бондарчук Е.И., Бондарчук Л.И. Основы психологии и педагогики: Курс лекций. – К.: МАУП, 1999.
- 2 Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1995.
- 3 Казанская В.Г. Психология и педагогика. – С.пб.: Питер, 2008.
- 4 Лозниця В.С. Психологія і педагогіка. Основні положення: Навч. посіб. для самостійного вивчення дисципліни. – К.: ВКСОБ, 1996.
- 5 Пермьяков О.А., Морозов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006.
- 6 Статінова Н.П., Сень Г.П. Основи психології та педагогіки: Навч. посіб. – К.: КНТЕУ, 2002.

ЛЕКЦІЯ 2

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ТА ОСВІТИ.

- Коротка історія педагогіки від античності до наших часів.
- Витоки та становлення української педагогіки.
- Педагогічна наука у ХХ-ХХІ століттях: загальні тенденції та напрями.

Коротка історія педагогіки від античності до наших часів

Педагогіка – наука про сутність, мету, завдання та закономірності виховання і навчання як складових частин освіти людини. Педагогіка виникла не на порожньому місці, вона вбирає багатовіковий досвід виховання і навчання, народні звичаї в цій галузі, історичні та філософські праці про призначення і сутність процесів навчання та виховання. Педагогічне знання зародилося разом з людським суспільством, коли виникла потреба передавати новим поколінням досвід виживання. Спочатку це були життєві норми: вірування, правила, потім – традиції, звичаї. Природно, значення і цінність виховання і навчання розглядалися залежно від того, що мала робити людина в той або інший історичний проміжок часу, якою повинна була бути її праця і призначення в житті.

Вперше зачатки освіти з'явилися у країнах Сходу (Індія, Китай, Вавілон та ін.). Розквіту педагогічна думка та педагогічна практика досягли у Стародавній Греції та Римі в античні часи. Так, у Стародавній Греції склалися дві системи виховання: спартанська та афінська. Вони визначалися потребами рабовласницького суспільства: виховання рабовласницької аристократії, яка володіє пізнаннями та якостями для управління державою та захисту її від зовнішніх ворогів.

Саме в цей період виник термін **«педагог»**, що дав назву цілій науці. Так називали раба, який водив дітей рабовласника до школи. Тоді ж народився й термін **«школа»**, що означав місце навчання. Відмінність систем була обумовлена особливостями політики, економіки, культури цих держав.

Спарта відрізнялася замкненим характером. Це змушувало спартанців триматися згуртовано, жити в стані військової готовності. Вихованням дітей займалася держава, яка розпоряджалася їх життям з моменту народження. Педагогічне мистецтво в Спарті полягало у передаванні військово-фізичних вмінь за допомогою вправ, наслідування, суворох фізичних покарань.

Афіни, у протилежність Спарті, були торговим портом з відносно високим економічним та політичним рівнем. Це обумовило і афінську систему освіти, у якій здійснювалася ідея розумового, фізичного та естетичного виховання. З розвитком суспільства знання та досвід ставали більш різноманітними, їх передавання робилося усе складнішим. У цей період виникає потреба осмислити, узагальнити досвід виховання та навчання. Упорядковані педагогічні думки з'являються у працях філософів Сократа, Платона, Арістотеля. Тривалий час педагогіка була складовою частиною філософії.

Подальше просування педагогічної думки пов'язують з римським педагогом **Квінтіліаном** (I ст. до н.е.). У 12 книгах «Про виховання оратора» ним були закладені основи дидактики. Він вперше висунув ідею про принципи, правила та методи навчання. Це по суті педагогіка освіти того часу. От чому його праці вважаються першими серед наукових праць з педагогіки.

У середньовіччі (V - поч. XV ст.) навчання та виховання дітей було зосереджено в руках церкви, головною метою якої була підготовка духовенства. У перший період Середніх віків у Західній Європі були школи трьох типів: монастирська (при Єпископських резиденціях та монастирях), соборна, або кафедральна, і приходська. В усіх школах діти з 7 до 15 років навчалися молитов, письма, рахування, читання. Для найбільш здібних учнів монастирських та кафедральних шкіл з часом додавалися граматики, риторика, діалектика, а пізніше - арифметика, геометрія, астрономія, теорія музики.

Система організації навчання була індивідуально-груповою, методи навчання базувалися на механічній пам'яті, основними методами стимулювання були тілесні покарання.

В основі виховання хлопчиків знатного походження було *лицарське виховання*. Воно включало сім напрямків: їзда верхи, плавання, володіння списом, фехтування, мисливство, гра в шашки, складання віршів та спів.

Лицарське виховання надавало зовнішнього блиску, вміння триматися. Основними методами виховання були наслідування, вправи.

Проте в період середньовіччя зростали виробничі сили, а з ними – потреба в розумних людях. На початку XII ст. виникають перші університети в Болонії та Салерно, Оксфордський (1168 р.), Паризький (1200 р.), Кембриджський (1209 р.), Сорбонський (1253 р.), Празький (1348 р.) та ін. Майже до XVIII ст. університет був єдиним типом вищого навчального закладу. Основною формою навчання в університеті була лекція. Вона будувалася за логічною схемою Арістотеля, але порівняно з живою лекцією-бесідою, середньовічна лекція була кроком назад. Текст лекції зчитувався з аркуша («lectio» - читання). Після прочитання уривка давалися пояснення та коментарі, які доповнювалися дискусією. Незважаючи на сухість лекцій, у неї були й позитивні моменти. Це була свого роду розумова гімнастика, яка виховувала послідовність та вміння аналізувати.

З розвитком ремесел та торгівлі у XIII-XIV ст. виникли цехові школи, у яких навчалися та отримували початкову освіту діти ремісників. Навчання ж самому ремеслу здійснювалося або у родинях ремісників, або у процесі цехового учнівства. Гільдійські школи створювалися об'єднаннями купців. У цих платних школах навчалися діти заможних батьків. Навчання мало практичну спрямованість.

Наприкінці середньовіччя відроджується інтерес до античної культури, виникає гуманістичний рух, підвищується інтерес до людини, її земних радощів та потягів, відроджується мистецтво, впроваджуються нові педагогічні ідеї.

Педагогіку XV-XVII ст., епохи Відродження, можна назвати *гуманістичною*. Головною вимогою в освіті став розвиток активності та самодіяльності дитини. Починають з'являтися багатопредметні навчальні плани, до яких включені природознавство, фізика, географія, історія та інші дисципліни.

Змінюється методика взаємодії вчителя та учня, скасовується сувора дисципліна середньовічних шкіл. Послаблення впливу церкви виявилось у розвитку державної школи. Виникла необхідність у спеціальній підготовці вчителів.

Розвиток педагогічної думки знайшов відображення у працях мислителів епохи Відродження Е. Роттердамського, Ф. Рабле, М.Монтеня, Т.Мора, Т.Кампанелли. Укріплюються ідеї всезагальності навчання та різнобічності виховання. На початку XVII ст. з'являється необхідність узагальнення та осмислення педагогічних знань та досвіду, створення спеціальної галузі знання - педагогіки.

У 1623 році англійський філософ Ф.Бекон видав трактат «Про достоїнства та збільшення наук», в якому виділив педагогіку з філософії як самостійну галузь знання.

Статус педагогіки як науки був закріплений та затверджений працями і досвідом чеського педагога Яна Амоса Коменського (1582-1670 рр.). Його відома праця «Велика дидактика» (1632 р.) поклала початок науці про процес навчання. Він вперше обгрунтував принципи народності освіти, наочності, послідовності, доступності навчання, класно-урочну систему, яка спричинила справжню революцію в організації навчальної роботи. В інших працях великий педагог виклав погляди на родинне, моральне виховання, професійність вчителя.

Характерною рисою зарубіжної педагогіки Нового Часу є активний розвиток педагогічної теорії Дж. Локком (1623-1704 рр.) в Англії, Ж.Ж. Руссо (1712-1778 рр.) у Франції, І.Г. Песталоцці (1746-1827 рр.) у Швейцарії, І. Гербартом (1776-1841 рр.) та А. Дистервегом (1790-1866 рр.) у Німеччині, М.В. Ломоносовим (1711-1765 рр.) у Росії.

Зростаючий інтерес до духовної культури античності в епоху *Відродження* породив новий тип загальної середньої освіти, який отримав назву «класичного». Головним напрямком та змістом класичної освіти стало вивчення латинської та грецької мов, античної літератури, мистецтва.

Навчальним закладом, у якому можна було отримати освіту, стає *гімназія*.

У XVIII - на початку XIX ст. у змісті класичної освіти відбулися великі зміни. Розширюється вивчення математики, рідної мови, історії, географії, природознавства. З 1804 р. у Росії набуває розвитку класична освіта, створюються державні гімназії. Майже до 1917 р. гімназії є основним типом навчальних закладів загальної середньої освіти.

У XVII-XIX ст. поряд з класичною середньою школою поширюються реальні та професійні школи, які задовольняли потреби зростаючого виробництва й торгівлі. У реальній освіті домінують предмети природничо-математичного циклу. Перші реальні школи виникли у Німеччині та Росії на початку XVIII ст., а найпершим у світі навчальним закладом реальної освіти стала школа математичних та навігаційних наук, яка була відкрита за наказом Петра I у 1701 р. у Москві.

Проте педагогічна практика у цей період розвивалася суперечливо: прогресивне використання напрацьованих ідей та повернення до старого у школах призвело до того, що наприкінці XIX - на початку XX ст. у ряді країн (Англія, Бельгія, Німеччина, США, Франція, Швейцарія) виникає реформаторський рух «нових шкіл» на протигагу формалістичній класичній школі.

Характерними рисами прогресивної російської педагогічної думки, що склалася у середині XIX ст., є гуманізм, демократизм, прагнення розвивати творчі здібності, активність дитини.

Класиком та засновником російської педагогіки по праву вважається К.Д. Ушинський (1824-1870 рр.), який багато часу прожив в Україні, працював і був похований у Києві. В основу педагогіки він поклав ідею народності (тобто загальності) початкового навчання. Він відстоював принципи природовідповідності, услід за Я.А. Коменським вимагав, щоб навчання будувалося з урахуванням

психологічних особливостей учнів, від учителів вимагав широти знань, які б виходили за межі предмета.

У розвиток педагогіки у XIX - на початку XX ст. вагомий внесок зробили також руські педагоги П.Ф. Лесгафт (1837-1909 рр.), П.Ф. Каптерев (1849 -1922 рр.), В.П. Вахтсрєв (1853-1924 рр.), Н.К. Крупська (1869-1939 рр.), П.П. Блонський (1884-1941 рр.), С.Т. Шацький (1878-1939 рр.) та ін. Чільне місце у російській педагогіці посідає також видатний письменник Л.М. Толстой (1828-1910 рр.).

Витоки та становлення української педагогіки

Історія виникнення української педагогічної думки походить з глибокої давнини, спирається на багатотисячлітні традиції виховання, на народну педагогіку. Історія педагогічної думки розвивалася також у надрах філософії. Відомо, що історія слов'янства пройшла період становлення і розвитку великої і могутньої держави – Київської Русі, у якій розвивалися торгівля, ремесла, функціонували школи і церкви.

Великий внесок у розвиток культури Київської Русі зробили у X ст. болгарські ченці Кирило і Мефодій, які запропонували кирилицю - старослов'янську абетку. Це сприяло написанню від руки книг у маєтках князів або у монастирях. Лаври і монастирі були у той час центрами навчання дітей. З часів Київської Русі відомою є школа у монастирі Києво-Печерської лаври. Пам'ятками педагогічної думки є книги, що збереглися до наших днів: збірник законів «Руська правда» Ярослава Мудрого, Повчання Володимира Мономаха дітям, «Житіє Євдокії Полоцької», де описуються народні традиції виховання дітей у сім'ї, моральні сентенції поведінки людини та ін.

У процесі культурно-освітнього зростання української нації у XVI-XVII ст. велику роль відіграли братські школи у Луцьку, Львові, згодом у Києві. Центром розвитку освіти того часу стала Києво-Могилянська академія, яка була відкрита у

1632 р. на Подолі. Визначна роль у її створенні та розбудові належить П. Могилі (1596-1674 рр.) – лаврському ігумену, згодом митрополиту, видатному просвітителю. Разом зі своїми однодумцями він створив інтелектуальну атмосферу в колегії, зумів ввести її до числа першорядних навчальних закладів Європи. У XVIII ст. академія стала одним з навчально-наукових центрів східного слов'янства.

У 1805-1819 рр. академія поступово почала втрачати свою роль і у 1819 р. була реорганізована у Київську духовну академію.

У 1992 р. у незалежній Україні у тому ж самому будинку знову був відкритий університет «Києво-Могилянська академія», яка увібрала у себе багато традицій минулого часу та сучасні досягнення педагогічної думки, світової цивілізації.

Поряд з навчальними закладами, які є гордістю України, створювалася й народна педагогіка. Сучасні дослідники вважають вершиною народної педагогіки – *козацьку педагогіку*. Як зазначається у концепції сучасної української козацької педагогіки «...ідейно-моральні засади і емоційно-естетичний потенціал козацької виховної мудрості втілюють у собі національну психологію, характер, правосвідомість, мораль та інші компоненти національної свідомості, духовності народу».

Народна педагогіка України в силу історичних причин тісно пов'язана з прогресивними течіями в російській педагогіці.

XIX століття – століття швидкого прогресу науки, у тому числі і педагогічної. На початку XIX ст. сформувалася державна система шкільної освіти. Відкривається мережа нових навчальних закладів: Перша Київська гімназія (1811 р.), Одеський (1817 р.) і Ніжинський (1832 р.) ліцеї, Харківський (1805 р.), Київський (1834 р.), Одеський (1865 р.) університети та ін.

Друга половина XIX ст. характеризується рухами за широке просвітництво народу, за навчання рідною мовою. Внесок у розвиток освіти, навчання, виховання зробили

діячі науки, культури, мистецтва. Т.Г. Шевченко підготував і видав «Буквар південноросійський», П.А. Грабовський присвятив ряд статей проблемам народної освіти, Леся Українка відстоювала необхідність народної освіти.

Видатні педагоги того часу: М.О. Корф втілював у життя ідеї народної педагогіки, О.В. Духневич зробив вагомий внесок у теорію і практику початкової освіти, Х.Д. Алчевська працювала над питаннями навчання дорослих, Б.Д. Грінченко видав «Словник української мови» у 4 томах, а також «Українську граматику до науки читання і писання».

Найуспішніше реалізував ідеї «нової школи» у 20-30-ті роки ХХ ст. А. Макаренко в колонії ім. М. Горького та у комуні ім. Ф. Дзержинського. Тут було випробувано високоефективну систему виховання.

Науково-педагогічна спадщина А. Макаренка збагатила основні, найважливіші аспекти педагогічної науки: теорію про шкільний колектив; педагогічну логіку; теорію про педагогіку прямої і паралельної дії, індивідуальний підхід до вихованців; про статеве і родинне виховання тощо.

Педагогічна наука у ХХ-ХХІ століттях: загальні тенденції та напрями

У ХІХ-ХХ ст. зарубіжна педагогічна теорія має розвиток у таких напрямках:

- педагогіка громадського виховання Г. Кершенштейнера (1854-1932 рр.) у Німеччині;
- педагогіка дії В.А. Лая (1862-1926 рр.) у Німеччині;
- експериментальна педагогіка Е.Меймана (1862-1915 рр.) у Німеччині та Е. Торндайка (1874-1946 рр.) у США;
- прагматична педагогіка Д. Дьюї (1859-1952 рр.) у США;

- педагогіка виховання «до свободи» Р. Штайнера (1861-1925 рр.) у Німеччині, М. Монтесорі (1870-1952 рр.) в Італії та ін.

Розвиток цих теорій отримав поширення у багатьох країнах, у тому числі й у сучасній школі України (школи М. Монтесорі, Вальфдорські школи тощо).

Водночас, в українській педагогіці першої половини ХХ ст. яскраво спалахнула зірка Г.Г. Ващенко (1878-1967 рр.). В його основних творах «Загальні методи навчання» (1948 р.), «Виховний ідеал» (1950 р.) та ін. розроблено проблеми про виховний ідеал взагалі і про ідеал української мови зокрема, про необхідність виховання у молоді високої духовності, великої любові до своєї Батьківщини.

Відомою українська педагогіка стала завдяки В.А. Сухомлинському (1918-1970 рр.), який продовжував ідеї розумного виховання дитини у ході навчання. Він створив «школу радості». Уся його педагогічна діяльність була спрямована на духовне, фізичне здоров'я дітей, їх зв'язок з природою, виховання через красу, радість праці та навчання. У працях «Серце віддаю дітям» (1969 р.), «Народження громадянина» (1970 р.) та ін. він розвивав ідеї гуманізму, родинного виховання, ролі колективу тощо.

Особливістю розвитку педагогіки у 60-80-ті рр. було те, що часто чудові педагогічні ідеї спотворювалися вчителями-практиками, які йшли шляхом найменшого опору. Вони організовували педагогічний процес не з точки зору його ефективності стосовно учня, вихованця, а з точки зору затрати сил самого педагога.

Водночас були педагоги, які вважали особистість кожного учня унікальною. Вони враховували напрацьовані педагогічні ідеї, вносили своєрідність до педагогічного процесу, але при цьому досягали високих результатів. Добре відомі імена українських педагогів-новаторів А. Захарченка, В. Шаталова, М. Гузика та ін. В основі їх моральних та дидактичних підходів - ідеї любові до дітей, бережливого ставлення до їх свободи, моральної цілісності, знань та врахування потенційних можливостей учня.

У розвитку сучасної української педагогіки важливу роль відіграють численні педагогічні центри, Академія педагогічних наук, вчені-педагоги та педагоги-практики.

Отже, у педагогіці були періоди розквіту педагогічної думки та практики, але були й періоди, коли педагогічна практика діяла окремо від науки, а результативність педагогічного процесу не задовольняла суспільство. Проте, незважаючи на це, педагогіка завжди шукала відповіді на виникаючі проблеми освіти. На межі нового тисячоліття знову ведеться пошук удосконалення педагогічної теорії і практики у світі та в Україні.

Змістовні зміни в ідеологічних уявленнях нашого суспільства вимагають відповідної орієнтації у пошукових пріоритетах психолого-педагогічної науки. Вона має віднайти ефективні шляхи перетворення соціальних ідеалів на стійкі внутрішні цінності людини, які визначатимуть межі її добротворчої місії.

На сьогодні існує чимало прогнозів, точок зору про те, як буде розвиватися педагогічна наука і освіта у XXI ст., але вже зараз педагогіка працює над впровадженням особистісно-розвиваючої парадигми. Світове суспільство більш турбують не соціотехнічні проблеми, а моральні, духовні.

Основні завдання педагогічної науки та освіти на початку розбудови нашої держави були представлені у Національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», у законі України «Про освіту» та інших документах.

Основні напрямки розвитку освіти, педагогічної науки у XXI ст. визначив II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти (жовтень 2001 р.).

Виступаючи на цьому з'їзді, Президент України Л.Д. Кучма підкреслив, що освіта є важливим напрямком розвитку суспільства:

«Всі ми виходимо з того, що від нинішнього стану освіти й особливо від її майбутнього вирішальною мірою залежить, куди і як рухатимуться наші держава та суспільство і чого досягнуть на цьому шляху. Історичний

досвід переконує: країни і народи, що переймалися цією сферою як головним рушієм свого поступу вийшли на передові рубежі в економічному та соціальному розвитку. А в наш час актуальність цієї парадигми зростає на кілька порядків».

З'їзд ухвалив Національну доктрину розвитку освіти України. Доктрина – це політичний, водночас науковий документ, в якому окреслені пріоритети та гарантії щодо освіти. Незважаючи на проблеми, з якими зараз стикається освітянська галузь, необхідно підкреслити, що з'їзд визначив основні шляхи її розвитку. Основними з них є:

– спрямованість навчального процесу на дитину, на те, щоб український громадянин був справді освіченим, здоровим, високодуховним;

– переорієнтація навчального процесу на формування в учнів, студентів бажання й уміння самостійно оволодівати знаннями з різних джерел інформації, застосовувати набуті знання для практичного життя.

Тобто, головне завдання освіти ХХІ ст. – це не тільки дати учням, студентам знання про світ і його закони, але й озброїти їх методологією творчого перетворення світу. Ця перетворювальна роль людини визначалася завжди, але ми гадаємо, що вкрай важливо, яку методологію людина буде використовувати у своїй діяльності.

РЕЗЮМЕ

Педагогіка як наука існує з ХVІІ ст. Первинною в історії розвитку педагогіки була практика. Чим багатшим та складнішим ставав накопичений досвід, тим більшої майстерності вимагалось для його передавання, а отже, і теоретичного осмислення. Чим вище ставав рівень розвитку суспільства, тим більше творчості та досконалості вимагала система освіти.

Питання для самоперевірки

- 1 Які країни і чому можна вважати прабатьківщиною педагогіки?
- 2 Які головні ідеї відзначали розвиток педагогічної думки протягом різних історичних етапів?
- 3 Коли виникла педагогіка як самостійна наука? З чим це пов'язано?
- 4 Які основні етапи розвитку української педагогічної думки?
- 5 Хто з українських педагогів зробив вагомий внесок у педагогічну науку?
- 6 Які особливості має сучасна система освіти?
- 7 Що входить у структуру сучасної освіти?

Список літератури

- 1 Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1995.
- 2 Казанская В.Г. Психология и педагогика. – С.пб.: Питер, 2008.
- 3 Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки. – К.: Лібра, 1998.
- 4 Пермяков О.А., Морозов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006.
- 5 Статінова Н.П., Сень Г.П. Основи психології та педагогіки: Навч. посіб. – К.: КНТЕУ, 2002.

ЛЕКЦІЯ 3

СУЧАСНА СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ

- Сутність освіти. Взаємозв'язок освіти та культури. Реформування системи освіти. Структура сучасної системи освіти.

- Педагогічний процес у навчальних закладах, його основні принципи, організація. Виховання та навчання як складові педагогічного процесу. Роль викладача у педагогічному процесі.

- Самовиховання та самоосвіта – вищий етап педагогічного процесу.

Сутність освіти. Взаємозв'язок освіти та культури. Реформування системи освіти. Структура сучасної системи освіти

Поняття "освіта" уперше було введене в педагогічну науку І.Г. Песталоцці (1746 – 1827 рр.). Сутність цього поняття він розумів як "формування образу".

Тривалий час поняття "освіта" розглядалося як синонім поняття "виховання" у широкому загальнопедагогічному сенсі. В радянській педагогіці термін "освіта" тлумачився як процес озброєння учнів (студентів) системою наукових знань, практичних вмінь та навичок. Зараз поняття "освіта" має значно ширше значення. Під освітою ми розуміємо суспільно організований педагогічний процес, спрямований на засвоєння людиною соціального досвіду, внаслідок чого відбувається її підготовка до життя у суспільстві (соціалізація) і особистісне формування та розвиток (індивідуалізація).

Система освіти – це сукупність навчальних і навчально-виховних установ, які відповідно до законів забезпечують загальну, середню й вищу освіту, здобуття спеціальності або кваліфікації, підготовку або перепідготовку кадрів для промислового виробництва, сільського господарства, науки й культури.

Згідно з Законами України, Указами Президента України, Постановами Кабінету Міністрів у нашій державі здійснюється структурна перебудова освітянської галузі, проводиться її реформування, пов'язане з адаптацією системи освіти до нових соціально-економічних і політичних умов, з її входженням у європейський та світовий освітянський простір, з підвищенням якості навчання та виховання, відродженням традицій української педагогіки.

Реформування системи освіти в Україні будується на основі гуманізму, демократії, національної свідомості і має

низку принципів. Принципи освіти – це вихідні положення, на яких базується діяльність усієї системи освіти в Україні. У Законі України "Про освіту" (ст.6) проголошено такі основні принципи освіти:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівні умови кожній людині задля повної реалізації її здібностей, талантів, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- органічний зв'язок зі світовою, національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, суспільних та релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти;
- інтеграція з наукою та виробництвом;
- взаємозв'язок з освітніми системами інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;
- безперервність і різнобічність освіти;
- об'єднання державного й громадського самоврядування в освітній галузі.

Сучасний розвиток системи освіти в Україні визначено Законом України "Про освіту", Державною національною програмою "Освіта" (Україна XXI століття), Законами України "Про загальну середню освіту", "Про вищу освіту" та іншими правовими актами.

Структура освіти в Україні складається з таких компонентів (Закон України "Про освіту", ст.29):

- дошкільна освіта;
- загальна середня освіта;
- позашкільна освіта;
- професійно-технічна освіта;
- вища освіта;
- післядипломна підготовка (стажування, клінічна ординатура тощо);

- післядипломна освіта (підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів);
- аспірантура;
- докторантура;
- самоосвіта.

Педагогічний процес у навчальних закладах, його основні принципи, організація. Виховання та навчання як складові педагогічного процесу. Роль викладача у педагогічному процесі

Для досягнення головної мети виховання, навчання та розвитку – всебічно, гармонійно розвиненої особистості – необхідно, щоб процес виховання був організованим і керованим, водночас, щоб у ньому належним чином проявлялася взаємодія учителів та учнів. Такий процес називається **педагогічним** або навчально-виховним. Загалом можна сказати, що **педагогічний процес** – це цілеспрямований процес взаємодії педагогів та учнів, у ході якого відбувається виховання, навчання, розвиток і формування вихованців. Існує і інше визначення : педагогічний процес – це сукупність послідовних дій педагогів та учнів, вихователів та вихованців з метою розвитку, освіти та формування особистості.

У педагогічному процесі виділяють три головні етапи: підготовчий, основний і заключний.

На *підготовчому етапі* вивчають умови розвитку процесу (діагностику), ставлять конкретні завдання (виведені з основної мети виховання), прогнозують і планують хід і результати педагогічного процесу. *Вивчення умов проходження педагогічного процесу* інакше можна назвати педагогічною діагностикою. У ході її збирають інформацію про причини, які сприятимуть або перешкоджатимуть досягненню кінцевого результату; умови проходження процесу; можливості учителів і учнів; рівні їхньої підготовки та ін. На підставі діагностики за

необхідності вносять корективи в спочатку намічені завдання.

Отримавши в ході діагностики реальну картину умов, у яких відбуватиметься педагогічний процес, можна теоретично уявити його майбутню результативність, тобто спрогнозувати, що буде досягнуто, яких результатів можна чекати.

За результатами діагностики й прогнозування складають проект організації педагогічного процесу. Після внесення в нього коректив він втілюється в план навчання або виховання шкільного колективу, в якому планують зміст, форми, методи навчання й виховання. Докладніше планування реалізується в тематичних, поурочних планах, планах виховної роботи в класі, окремих виховних заходах тощо.

Основний етап педагогічного процесу містить у собі такі елементи: постановка й роз'яснення мети і завдань майбутньої діяльності; взаємодія педагогів і учнів; використання намічених форм, методів і засобів; створення сприятливих умов; здійснення різноманітних засобів стимулювання діяльності. Від того, наскільки ці елементи взаємопов'язані між собою, не суперечать один одному, залежить ефективність усього педагогічного процесу.

Важливе місце на даному етапі має зворотний зв'язок, що дає змогу оперативно вносити певні зміни, поправки й перетворювати педагогічний процес на гнучкіший та більш керований.

Заключний етап педагогічного процесу – це етап аналізу досягнутих результатів. Використовуючи різноманітні методи (спостереження, аналіз учнівських робіт та активності учнів тощо), педагог аналізує: яких помилок він допустився, що не вийшло і чому так сталося. Це потрібно йому для того, щоб у майбутньому внести у свою діяльність певні корективи й надалі не робити помилок.

Педагогічний процес як організований процес претендує на деяке управління природним розвитком особистості, тому він є складним і багатогранним явищем,

організація якого на всіх етапах вимагає врахування багатьох умов, факторів. Основними з них є такі:

- зв'язок психічного і фізичного розвитку дитини;
- фактори формування особистості – спадковість, середовище, навчання, виховання;
- вікові особливості особистості;
- індивідуальні особливості особистості.

У педагогічному процесі пов'язані воєдино багато інших процесів: навчання, виховання, освіта, розвиток і формування. Але це не механічне поєднання, а нове якісне утворення, що підлягає певним закономірностям. Головна особливість педагогічного процесу – його цілісність. Це означає, що всі його складові виражають наявність загального й збереження специфічного, єдність і самостійність, цілісність і підпорядкованість.

Навчання та виховання як складові педагогічного процесу мають багато спільного, але їм властиві істотні відмінності.

Навчання – це процес безпосереднього передавання, сприймання та засвоєння знань, умінь, досвіду поколінь у взаємодії педагога та учнів (студентів).

Виховання – це процес передавання досвіду одним поколінням та засвоєння його іншим. Це процес, що забезпечує розвиток особистості у різних сферах діяльності.

Процес пізнання у діяльності має свою специфіку. Починається він з психологічного настрою на вивчення нового, зі створення позитивних мотивів та інтересу до вивчення. Потім учень сприймає нові предмети, явища, процеси, осмислює, закріплює у пам'яті основні факти, висновки, закони, тобто формує знання; навчається застосовувати ці знання на практиці; використовує отримані знання; здійснює контроль.

Виховання – тривалий процес. Він вимагає великих зусиль, більш високих особистісних якостей педагога. Теоретично виховний процес менше розроблений, ніж процес навчання. До того ж він здійснюється як під час навчання, так і поза ним.

Хоча навчання та виховання мають відмінності, по суті вони відбуваються при взаємодії педагога і учня, у певному середовищі.

Структура педагогічного процесу включає в себе такі компоненти:

- мета, ідеал;
- принципи;
- зміст;
- методи, прийоми;
- засоби
- форми.

Визначаючим компонентом педагогічного процесу є **мета** як ідеальне втілення результатів діяльності. Мету не можна видумати довільно. Вона повинна відповідати уявленню суспільства про ідеал людської особистості. Ідеал духовної та тілесної краси захоплював уми педагогів з часів античності.

Ідея гармонійного розвитку людини набула поширення у працях педагогів-гуманістів епохи Відродження. Ця епоха подарувала світу багато різнобічних освічених людей, які розвинули до досконалості свої задатки. Зараз ідеї всебічного розвитку особистості як вищої мети виховання визнаються усім світом, хоча жодна країна ще не може заявити про її повну реалізацію.

Виходячи із загальних цілей, висуваються завдання навчання та виховання на різних етапах, у різних освітніх закладах: школі, вузі і т.д. Визначаються конкретні завдання педагогіки. Робота педагога базується на загальних закономірностях і педагогічних принципах.

Принцип (від лат. *principium* – основа, першооснова) - це вихідне, початкове положення, яким керується педагог у своїй практичній діяльності та поведінці. Він може прийматися або не прийматися. Принципи у педагогіці мають свою історію, їх створив не один педагог. Вони сформувалися у результаті досвіду, теоретичних узагальнень. Великий внесок у розробку цього положення зробив Я.А. Коменський. У «Великій дидактиці» він детально

розкрив принципи наочності, свідомості, послідовності, міцності засвоєння знань. І.Г. Песталоцці висунув принцип розвиваючого навчання. А. Дистирвег створив дидактику розвиваючого навчання. І.Гербарт переконував у необхідності принципу виховуючого навчання. К. Ушинський обґрунтував педагогічні принципи з точки зору психології. Сучасна педагогічна теорія і практика обґрунтовує та відбирає принципи навчання та виховання, які сприяють реалізації конкретних завдань.

Система педагогічних принципів вбирає в себе:

1 Навчання: науковість, систематичність, зв'язок теорії з практикою, свідомість і активність, наочність, доступність, міцність засвоєння знань.

2 Виховання: народність, природовідповідність, культуровідповідність, демократизм, безперервність, диференціація та індивідуалізація.

Під **методом** у педагогіці розуміється спосіб взаємодії педагога та учня (вихователя та вихованця), спрямований на вирішення конкретного завдання педагогічного процесу. **Прийом** – це додатковий спосіб, спрямований на підвищення ефективності методу. Із суті методів випливає, що вони повинні відповідати на запитання «як?»: *Як* повинен діяти педагог? *Як* повинен діяти учень?

Сучасний стан теорії і практики використання методів навчання та виховання був підготовлений історією педагогіки. Так, наприклад, сучасний американський дослідник К. Керр виділяє чотири етапи у розвитку методів залежно від засобів навчання: **перший** – коли батьки поступилися місцем вчителям-професіоналам; **другий** – коли усне слово було замінено письмовим; **третій** – коли у навчання було введено друковане слово; **четвертий** – сучасний період, коли відбувається комп'ютеризація педагогічного процесу.

Розподілення методів та прийомів на виховні та освітні досить умовне. Більшість з них використовуються як у навчальному та виховному процесах, так і у родинному вихованні, дозвільних заходах тощо.

Форми – це логічне завершення процесів навчання та виховання. Під формою організації навчання й виховання слід розуміти спеціально організовану діяльність педагога і учнів (вихованців), яка проходить за встановленим порядком у певному часі та місці.

Засоби навчання й виховання – це предмети, за допомогою яких здійснюється якийсь процес (підручники, навчальні посібники, наочні приладдя та ін.)

При організації педагогічного процесу педагог обирає ті принципи, що відповідають завданням, конкретним обставинам та умовам, у яких він працює.

Організація педагогічного процесу включає: педагогічний моніторинг, проектування; власну організаторську діяльність; контроль.

Педагогічний моніторинг – це діагностика, оцінка стану педагогічного процесу, простеження його результатів та перспектив розвитку. Це вивчення учнів та вихованців. «Вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є в дійсності, з усіма її слабостями і в усій величі, з усіма її повсякденними та духовними потребами», - писав К.Д.Ушинський.

Суть педагогічної діагностики полягає у зборі інформації про суб'єкт, у її аналізі з метою виявлення причин удач або невдач у розвитку, вихованні, освіті; перевірці впливу різних методів, форм.

З цією метою педагог використовує різні психолого-педагогічні методи: анкетування, тестування, соціометрію, бесіди з учнями та батьками, порівняльний аналіз тощо.

Педагогічне прогнозування – це передбачення майбутніх змін у розвитку особистості; визначення шляхів її удосконалення. Передбачаючи майбутнє, педагоги готові активно втрутитися, змінити хід подій у необхідному напрямі, корегувати поведінку учнів. Таким чином, педагог не спостерігає за педагогічним процесом, а керує ним. Проектувальна діяльність, її задум знаходить відображення у планах педагогів (вихователів).

Організаторська діяльність передбачає вибір та застосування методів, форм навчання та виховання; методику проведення уроків, лекцій, семінарських та інших навчальних занять, а також методику проведення виховних заходів.

Контроль передбачає перевірку та оцінку результатів педагогічного процесу, а також аналіз його ходу та ефективності. Види та форми контролю залежать від конкретного предмета, виховних заходів. Особлива роль належить оцінці.

Ефективність будь-якого процесу – це його результат. Результатом педагогічного процесу є знання, вміння, навички, вчинки учнів та вихованців або рівень їх вихованості. Найважливіше місце у цьому процесі належить змісту, методам, формам та засобам.

Водночас педагогічний процес реалізується в діяльності конкретних особистостей, і саме вони відіграють далеко не останню роль.

Дії викладача завжди спрямовані на спонукання до діяльності, оцінювання її, залучення уваги, формування взаємовідносин, організацію спільної діяльності та ін. Розподілимо всі дії викладача на два типи на основі спілкування викладача зі студентами. Спілкування за основу класифікації взято не випадково, оскільки все, що робить викладач, відбувається, головним чином, у спілкуванні зі студентами.

Перший тип допомагає спілкуванню, робить його продуктивним, допомагає зближенню зі студентами, сприяє виникненню демократичного стилю викладання. Інший, навпаки, відторгає студентів від викладачів: неухажне ставлення, приниження, заподіяні образи, відсутність взаєморозуміння тощо – далеко не весь спектр дій, які створюють авторитарний стиль викладання.

Порада, заохочення самостійності, схвалення, підбадьорення, прохання, схвалення, гумор – це дії, які притаманні демократичному стилю викладання. Іронія,

причіпки, зауваження, образа, підвищена інтонація, насмішки, моралізування – ознаки авторитарного стилю.

Все вищезгадане свідчить про роль викладача в педагогічному процесі. Його особу важко переоцінити, він - засвоєння соціальних норм і правил.

Самовиховання та самоосвіта – вищий етап педагогічного процесу

Етапом педагогічного самовиховання є самоосвіта, яка є важливою частиною педагогічного процесу. Справжнє виховання - це **самовиховання**, а **самоосвіта** – не механічне поповнення знань, не замкненість та відірваність від людей, а живі людські стосунки, вважав В.А.Сухомлинський. Він писав: «Від захоплення гуртковою роботою до книги, від книги до своєї сфери наукових знань, від знань до творчої праці – такий шлях виховання потреби у самоосвіті».

Необхідність самоосвіти та самовиховання диктується взаємозв'язком між суспільством та особистістю, що розвивається. Від самої людини сьогодні значною мірою залежить її соціальний статус, розширення контактів, засвоєння потоку інформації, можливість досягнення успіху, особистого щастя у любові, у родинних стосунках.

Через це велике значення надається формуванню та розвитку потреби і готовності до самоосвіти і самовиховання, до самоактуалізації особистості.

Основними умовами виникнення потреби у самоосвіті можна назвати:

- обставини та умови, в яких знаходиться особистість, що розвивається;
- діяльність, що вимагає від людини певних знань, умінь і навичок;
- необхідність вміти самостійно здобувати знання та використовувати їх у різних життєвих ситуаціях.

В організації самовиховання та самоосвіти можна виділити основні напрямки:

- самопізнання, самооцінка особистості (особливості пізнавальної діяльності, характеру, темпераменту; наявні задатки, здібності, бажання, потреби і т.д.);

- складання програми самоудосконалення (розвиток пам'яті, інтелекту, творчого мислення, характеру, духовних, вольових якостей, зміцнення здоров'я, вивчення іноземної мови, комп'ютера і т.д.);

- організація системи удосконалення (самопереконавання, самоуправління, самоконтроль, самоаналіз).

РЕЗЮМЕ

Основою реформування освіти стали Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти в Україні, педагогічні теорії, концепції, педагогічний досвід. Головними ознаками сучасної системи освіти є: національна зорієнтованість, гуманістична спрямованість, варіативність освіти, впровадження в практику інноваційних технологій навчання та виховання.

Педагогічний процес – складний, багатокомпонентний процес, його основними складовими є навчання та виховання, які мають свою специфіку, свої властивості та особливості. Основні характеристики педагогічного процесу – цілісність, двобічність, цілеспрямованість. Його функції: розвиваюча, освітня, виховательська, прогностична.

Вищим етапом педагогічного процесу є самовиховання. Основний критерій його результативності – знання, вміння, навички та рівень вихованості особистості.

Питання для самоперевірки

- 1 Розкрийте сутність освіти.
- 2 Що таке „система освіти”? З чого складається сучасна система освіти?
- 3 Чим була зумовлена необхідність реформування сучасної української школи?

- 4 Що таке педагогічний процес? Дайте характеристику його складовим.
- 5 Яку роль відіграє педагог в організації педагогічного процесу?
- 6 Чому без самовиховання та самоосвіти неможливе становлення та розвиток особистості?

Список літератури

- 1 Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти України // Вища освіта України. – 2001. – №1. – С. 11-18.
- 2 Бондарчук Е.И., Бондарчук Л.И. Основы психологии и педагогики: Курс лекций. – К.: МАУП, 1999.
- 3 Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1995.
- 4 Закон України „Про освіту” // Право України. – 1996. – №7.
- 5 Казанская В.Г. Психология и педагогика. – С.пб.: Питер, 2008.
- 6 Пермяков О.А., Морозов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006.
- 7 Статінова Н.П., Сень Г.П. Основи психології та педагогіки: Навч. посіб. – К.: КНТЕУ, 2002.

ЛЕКЦІЯ 4

ТЕОРІЯ І СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

- Дидактика як наука про навчання. Навчання як специфічний вид діяльності людини. Його структура.
- Методи, технології навчання та їх особливості. Активні методи навчання.
- Організаційні форми навчання.

Дидактика як наука про навчання. Навчання як специфічний вид діяльності людини. Його структура

Яким має бути процес навчання? Як його використовувати для розвитку особистості? Теоретична розробка цих питань обумовила виникнення та розвиток у педагогіці особливої наукової дисципліни, яка отримала назву **дидактика** (від грец. didakticos – повчальний). Вважається, що цей термін увів німецький педагог В. Ратке (1571-1635 рр.). Під дидактикою він розумів наукову дисципліну, яка займається дослідженням теоретичних основ навчання. **Сучасна дидактика** досліджує закономірності та принципи навчання, шляхи підвищення пізнавальної діяльності, розробляє методи, форми навчання, методику викладання конкретних дисциплін, узагальнює та аналізує педагогічний досвід.

Основними категоріями дидактики є викладання, учіння, навчання, освіта, знання, уміння, навички, а також мета, зміст, організація навчання, форми, методи, засоби, результати навчання. Розкриємо деякі з них (за І.П. Підласим).

Викладання – упорядкована діяльність педагога з реалізації мети й завдань навчання, забезпечення інформування, сприйняття, усвідомлення, засвоєння й практичного застосування знань.

Учіння – процес власної діяльності учнів, у ході якого на основі пізнання, тренування й набутого досвіду в них формуються та удосконалюються знання, уміння, форми діяльності й поведінки.

Навчання – спільна діяльність педагога й учнів, упорядковане співробітництво, спрямоване на досягнення поставленої мети.

Знання – відбиття пізнаваного світу в думці людини; сукупність ідей, у яких відображається теоретичне оволодіння певним предметом.

Уміння – оволодіння способами (прийомами, діями) застосування засвоєних знань на практиці.

Навички – уміння, доведені до автоматизму, високого ступеня досконалості.

Мета (навчальна, освітня) – те, до чого прагне навчання, майбутнє, на яке спрямовані його зусилля.

Результати (продукти навчання) – те, чого досягає навчання, кінцеві підсумки навчального процесу.

Процес навчання виконує такі **функції**: освітню, виховну та розвивальну.

Освітня функція пов'язана з розширенням обсягу наукових знань, глибиною й міцністю їх засвоєння, формуванням умінь і навичок. Наукові знання містять у собі факти, поняття, закони, теорії, узагальнену картину світу. Уміння утворюються внаслідок виконаних у процесі навчальної діяльності вправ. Багаторазове повторення вправ у тих самих умовах сприяє виробленню навичок.

Виховна функція пов'язана з формуванням відносин і органічно впливає із змісту, форм і методів навчання; передбачає виховання в школярів естетичних, моральних, трудових, етичних уявлень, поглядів, переконань, ідеалів, формування світогляду, мотивів навчальної діяльності.

Розвивальна функція процесу навчання проявляється в розвитку мовлення, мислення, волі, емоцій, пам'яті, навчальних інтересів, здібностей. Інакше кажучи, ця функція навчання передбачає орієнтацію на розвиток особистості як цілісної психічної системи.

Усі три функції процесу навчання взаємозалежні й перебувають в органічній єдності.

У **структуру** навчання входять мета, зміст, методи, форми та результат діяльності. Зазначені особливості реалізуються через такі компоненти: цільовий, стимулюючо-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контроль-регулювальний, оціночно-регулятивний.

Цільовий компонент відображає усвідомлення педагогом та прийняття учнями мети і завдань теми, розділу навчального предмета. Мета й завдання в конкретному циклі навчального процесу визначаються на підставі вимог програми, врахуванні особистісних особливостей, рівня освіченості, вихованості, розвиненості тощо.

Стимулюючо-мотиваційний компонент передбачає використання педагогом комплексу методів і прийомів,

спрямованих на стимулювання в учнів інтересу, потреб у вирішенні поставлених перед ними навчально-виховних завдань. При цьому стимулювання має породжувати внутрішній процес виникнення в школярів позитивних мотивів навчання.

Змістовий компонент визначається навчальними планами, програмами й підручниками. Зміст окремих уроків конкретизує вчитель з урахуванням поставлених завдань, рівня підготовленості учнів, їх інтересів тощо.

Зміст є однією з центральних проблем процесу навчання. Зміст – це система наукових знань, практичних вмінь та навичок, світоглядних, моральних ідей, якими повинна оволодіти людина у системі освіти.

Сучасна модель освіти має три основних цикли у загальноосвітній школі: природничо-науковий та фізико-математичний; гуманітарний; трудової та фізичної підготовки.

Зміст *професійної освіти* включає: поглиблене вивчення основ обраного виду праці; формування спеціальних професійних вмінь та навичок; розвиток особистісних властивостей та якостей у майбутніх спеціалістів.

Вища освіта спрямована на забезпечення фундаментальної, наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначити темпи та рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного потенціалу нації та всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства.

Зміст зумовлює вибір методів і форм організації навчального процесу.

Операційно-діяльнісний компонент відображає процесуальну сутність навчання й реалізується за допомогою оптимальних методів, засобів і форм організації викладання й учіння.

Контрольно-регулювальний компонент передбачає одночасний контроль педагога за ходом розв'язання поставлених завдань навчання й самоконтроль учнів за

правильністю виконання навчальних операцій, точністю відповідей. Контроль здійснюється за допомогою усних, письмових, лабораторних та інших практичних робіт, опитувань, заліків, іспитів.

Оціночно-регулятивний компонент передбачає оцінювання педагогами й самооцінювання учнями досягнутих у процесі навчання результатів відповідно до поставлених завдань, знаходження й заповнення виявлених прогалин у знаннях і вміннях учнів.

Крім цього, в структуру навчання входять ще **закономірності** та **принципи**.

Закономірності навчання – це об'єктивні, істотні, стійкі взаємозв'язки між складовими компонентами процесу навчання. Закономірності навчання відображають залежність між діяльністю вчителя, учнів і змістом освіти. Виділяють такі закономірності навчання:

- процес навчання має виховуючий й розвиваючий характер;
- процес навчання зумовлений потребами суспільства;
- процес навчання залежить від умов, у яких він проходить;
- процес навчання залежить від реальних та навчальних можливостей учнів;
- процес навчання безпосередньо пов'язаний з процесами освіти, виховання й розвитку;
- форми організації навчання залежать від завдань, змісту й методів навчання.

Принципи – основні положення якої-небудь теорії, науки в цілому; основні вимоги, поставлені до чогось. Принципи навчання – це система дидактичних вимог до процесу навчання, виконання яких забезпечує його ефективність. Принципи навчання впливають із закономірностей.

Загальноновизнані принципи навчання:

науковості – зміст освіти ознайомлює учнів з об'єктивними науковими фактами, теоріями, законами й відображає сучасний стан науки;

свідомості й активності – вбачає активну роль особистості школяра в навчанні. Активізації пізнавальної діяльності учнів сприяє позитивне ставлення до навчання, інтерес до навчального матеріалу. Учні усвідомлюють мету навчання, важливість і необхідність одержання знань;

наочності – ефективність навчання залежить від доцільного залучення органів відчуттів до сприйняття й перероблення навчального матеріалу;

доступності – врахування особливостей розвитку учнів, способу передачі матеріалу (від простого – до складного), навчання на оптимальному рівні складності, використання оптимальних методів і засобів навчання;

систематичності й послідовності – логічна побудова процесу навчання приводить до викладання й засвоєння учнями знань у певному порядку, системі. Послідовний виклад матеріалу, виділення в ньому головного, логічний перехід від вивченого до нового матеріалу допомагає учням усвідомити структуру знань, зрозуміти логіку й зв'язок між окремими частинами матеріалу вивчення;

міцності – знання, які отримують школярі в процесі навчання, мають міцно закріпитися в їхній пам'яті, стати частиною їх свідомості, підґрунтям звичок і поведінки;

зв'язку теорії із практикою – знання, отримані школярами в процесі навчання, усвідомлюються як важливі й потрібні лише тоді, коли знаходять практичне втілення в житті.

Усі компоненти навчального процесу тісно взаємопов'язані й тільки в єдності забезпечують певний результат.

Методи, технології навчання та їх особливості. Активні методи навчання.

Слово *метод* у перекладі з грецької означає шлях, спосіб наближення до істини. Метод *навчання* – це впорядкований спосіб взаємопов'язаної діяльності учителя

й учнів, спрямований на вирішення завдань освіти, виховання й розвитку в процесі навчання.

У сучасній дидактиці існує велика кількість методів навчання, але жоден з них не універсальний. Високих результатів у процесі навчання можна досягти тільки за умови використання різних методів. Але для того щоб користуватися різноманітними наявними методами, їх необхідно впорядкувати, привести до певної системи. Для цього існує класифікація.

В сучасній науці та практиці існує багато класифікацій педагогічних методів, що використовуються у процесі навчання. Вони відрізняються великою різноманітністю залежно від того, яке обґрунтування обирається для їх розробки. Так, методи навчання поділяють залежно від:

– домінуючих засобів – на словесні, наочні та практичні;

– основних дидактичних задач – на методи: набуття нових знань; формування вмінь, навичок та застосування знань на практиці; методи перевірки та оцінки знань, умінь та навичок.

Вибір методів навчання визначається:

- метою і завданням навчання;
- змістом даного предмета і конкретної теми;
- індивідуальними можливостями учнів;
- відведеним часом;
- можливостями педагогів.

Кожний педагогічний метод може бути ефективним або неефективним залежно від конкретних умов. Педагогічні цілі реалізує система методів і форм, їх оптимальне поєднання, яке не може бути встановлено раз і назавжди.

Наприклад, чому необхідно поєднання продуктивних, репродуктивних, проблемних, активних методів навчання? Причин тому досить. Продуктивні методи не завжди універсальні, не усяка навчальна тема містить у собі проблемну ситуацію. Існують навчальні проблеми, які є непосильними для учнів або занадто легкими. Створити або проаналізувати проблемну ситуацію без знання проблеми

неможливо, так само, як і ділову гру. Крім того, активні методи вимагають значно більших затрат часу на вивчення навчального матеріалу та більш високого рівня кваліфікації педагога.

I Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності.

1 За джерелом передавання та сприйняття навчальної інформації:

- словесні: розповідь, бесіда, лекція, дискусія;
- наочні: ілюстрація, демонстрація;
- практичні: вправа, дослід, практичне завдання.

2 За логікою передавання та сприйняття інформації:

- індуктивні;
- дедуктивні.

3 За ступенем самостійного мислення:

- пояснювально-ілюстровані;
- репродуктивні;
- евристичні;
- проблемно-пошукові;
- дослідницькі.

4 За ступенем управління навчальною роботою:

- навчальні роботи під керівництвом педагога;
- самостійна робота;
- робота з літературою;
- виконання завдань.

II Методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності.

1 Методи стимулювання інтересу:

- пізнавальні ігри;
- рольові ігри;
- ділові ігри;
- аналіз ситуацій;
- тестування.

2 Методи стимулювання відповідальності:

- переконання;
- навіювання;
- вимога;
- заохочення;
- догана.

III Методи контролю і самоконтролю:

- індивідуальне опитування;
- фронтальне опитування;
- залік;
- іспит;
- тестування;
- самоконтроль.

Система методів, що використовується викладачем, спрямована на формування нових знань, закріплення, повторення вивченого матеріалу, а також на формування вмінь, навичок, звичок, характеру, розвиток когнітивних процесів, волі, почуттів.

Вибір і використання педагогічних методів багато у чому визначає вид навчання: репродуктивне, продуктивне, проблемне, активне, комп'ютерне, модульне, програмоване, інноваційне тощо. Розглянемо деякі види навчання.

Репродуктивне навчання, або пояснювально-ілюстративне. Іноді називають традиційним. Викладач повідомляє студентам уже готові знання: пояснює новий матеріал, доводить висунуті положення, закони, теореми, підкріплює своє повідомлення ілюстраціями, демонстрацією дослідів тощо. Студент сприймає те, що йому повідомляють, осмислює його, запам'ятовує.

Плюси пояснювально-ілюстративного навчання: воно заощаджує час і сили викладача і студентів; полегшує розуміння важкого матеріалу; забезпечує ефективне керування пізнавальною діяльністю студентів. Мінуси: матеріал подається в готовому вигляді, що знижує рівень самостійності й активності студентів.

Продуктивне навчання відрізняється тим, що учні здобувають знання у результаті творчої діяльності.

Проблемне навчання. Його суть полягає в тому, що перед студентами ставляться завдання знаходити нові, нестандартні підходи під час вирішення різноманітних питань і проблем. Це розвиває в них уміння орієнтуватися в нових умовах, комбінувати запас уже наявних знань і вмінь для пошуку нових, висувати гіпотези, будувати здогади, шукати шляхи надійнішого й точнішого їх розв'язання. При проблемному навчанні знання в готовому вигляді не повідомляються. Викладач різними методами намагається заохотити студентів самостійно знайти відповідь, способи для розв'язання.

Проблемне навчання здійснюється в трьох основних формах: проблемний виклад, частково-пошукова діяльність і самостійна дослідницька діяльність.

Програмоване навчання. Подача матеріалу відбувається невеликими, логічно завершеними порціями, або кроками. Б. Скіннер, один із засновників цього виду навчання, сформулював основні принципи програмованого навчання: подача інформації невеликими дозами; установка перевірного завдання задля контролю й оцінювання засвоєння кожної порції пропонованої інформації; надання відповіді для самоконтролю; подача вказівок залежно від правильності відповіді.

Розрізняють машинне (за допомогою навчальних машин, комп'ютера) і безмашинне (за допомогою програмованих підручників, зошитів з друкованою основою) програмоване навчання, а також лінійне, розгалужене й комбіноване.

При лінійній побудові програми учні працюють послідовно над кожною порцією матеріалу: вивчив – іди далі. Розгалужена програма побудована так, що учні можуть вибрати правильну відповідь з декількох пропонованих їм. Якщо відповідь обрана правильно, учень приступає до вивчення наступної порції інформації, якщо відповідь неправильна – учень відсилається до інформації, у якій дається роз'яснення причин неправильної відповіді й

шляхи її усунення. Комбінована програма – це поєднання лінійної й розгалуженої побудови програм.

Переваги програмованого навчання: індивідуальний темп просування в навчальному матеріалі; наявність постійної інформації про ступінь і якість засвоєння матеріалу; можливість здійснити самоконтроль у навчанні.

Комп'ютерне навчання. Впровадження комп'ютера в навчальний процес значно підвищує його ефективність: підвищується успішність школярів, інтерес до знань, пізнавальна самостійність, активізується їх пізнавальна діяльність. Однією з особливостей навчання за допомогою комп'ютера є створення ефективних навчальних програм, які сприяють повноцінному засвоєнню знань, розвитку вмінь і навичок учнів. Проте таких програм створено недостатньо.

Особливе місце у сучасній педагогічній практиці належить **активному навчанню**. Сьогодні воно широко використовується під час усіх видів занять у вищих навчальних закладах.

Основними ознаками активного навчання є:

- вимушена активність учнів;
- зіставлення часу активності учнів та викладача;
- самостійне вироблення рішень учнями;
- постійна взаємодія учнів та викладача за допомогою прямих та зворотних зв'язків;
- взаємодія учнів.

Використання активного навчання у вищих, спеціальних навчальних закладах дозволяє імітувати професійну діяльність, максимально наблизити навчальний процес до майбутньої професійної діяльності.

Активне навчання включає в себе:

І Неімітаційні види занять: проблемна лекція, практичне заняття, лабораторна робота, семінар, групова консультація, дипломний або курсовий проект, виробнича практика, використання навчальних програм та машин, олімпіада або науково-практична конференція, НДРС.

II Імітаційні види занять:

1 Неігрові: аналіз конкретних ситуацій, індивідуальний тренаж, імітаційні вправи;

2 Ігрові: ділова гра, розігрування ролей, ігрове проектування (розробка варіантів рішень).

Модульне навчання (від лат. *modulus* – міра). Мета розробки модулів – розчленування змісту курсу на компоненти відповідно до професійних та педагогічних завдань; визначення для кожного компонента доцільних методів, форм навчання, погодження їх за часом та інтеграція у єдиний комплекс.

Модульний підхід будується на основі суворого системного аналізу понятійного апарату дисципліни, що дає можливість виділяти основні знання, уникати повторення. Знання студентів оцінюються за підсумками вивчення кожного модуля (рейтинговий контроль).

Модульна система навчання стимулює повсякденну самостійну роботу, підвищує змагальність, дозволяє виявляти велику гнучкість у побудові структури курсу:

- більш ефективно контролювати знання та вміння;
- робити студентам самостійний вибір темпу просування за програмою;
- переносити акцент у роботі викладача на консультативно-координуючу функцію управління пізнавальною діяльністю студентів;
- скорочувати курс на основі адекватного комплексу методів та форм навчання без збитків для повноти та глибини викладення навчального матеріалу.

Сучасна дидактика ґрунтується на ідеях:

- індивідуалізації навчально-виховного процесу;
- впровадження у навчальний процес міжнародної мережі «INTERNET»;
- використання модульної системи навчання

Організаційні форми навчання

Основною формою організації навчально-виховного процесу в школі є **урок**. До 90 % навчального часу у загальноосвітній школі витрачається на уроки; весь матеріал, що входить у комплекс основ наук, викладається під час уроків, тому теорія уроку є важливою складовою частиною дидактики. У вищих навчальних закладах організаційні форми навчання значно складніші. Їх можна розподілити таким чином:

I Лекція: традиційна, проблемна, вступна, оглядова, поточна, підсумкова.

II Семінарські заняття:

1 Просемінари.

2 Семінари: семінар-запитання і відповіді, семінар-бесіда, семінар-прес-конференція, семінар-дискусія та ін.

3 Спецсемінари.

4 Наукові студентські семінари.

III Практичні заняття – закріплення знань: фронтальне, тематичне, проведення робіт циклами, ділові ігри та ін.

IV Індивідуальні заняття: дипломне проектування, курсові роботи, самостійна робота.

Розглянемо деякі форми навчання. **Лекція** залишається важливою формою організації навчально-виховного процесу вузу. Лекція – надзвичайно ємне педагогічне явище, їй властивий цілий ряд переваг порівняно з іншими формами. Основні з них:

- на відміну від підручника оперує значно більшими можливостями щодо врахування специфіки аудиторії, новітніх наукових досягнень;

- озброює студентів не тільки знаннями, а й переконаннями, уміннями аналізувати, давати критичну оцінку матеріалу, що розглядається;

- дає можливість для прямого контакту зі студентами;

- дозволяє отримати інформацію, на яку під час самостійної роботи доводиться витратити набагато більше часу. У той же час лекція може мати недоліки, не відобразити актуальні проблеми сучасної науки, культури, виробництва.

Основні вимоги до навчальної лекції:

- науковий зміст;
- урахування специфіки, особливостей майбутньої діяльності студентів;
- логічний, чіткий, доступний виклад матеріалу;
- створення атмосфери доброзичливості;
- активізація пізнавальної діяльності студентів на базі проблемних методів.

Підготовка до читання лекції включає:

- підбір фактичного матеріалу;
- виділення основних питань;
- складання плану лекції;
- підбір матеріалу, який безпосередньо буде використовуватися;
- складання тексту лекції;
- розробка опорного конспекту;
- вибір форми подання матеріалу.

Семінар є дієвою формою розвитку продуктивного, творчого мислення студентів у ході обговорення проблем, що розглядаються, поглибленого вивчення того чи іншого предмета. Семінари дозволяють формувати у студентів вміння докладно висловлювати думки, вести дискусію, діалог, аргументувати свої позиції, користуватися літературою, розвивати творчу активність, самостійність.

Практичні заняття – це форма зв'язку з практикою, яка закріплює знання шляхом притягнення студентів до вирішення різних пізнавальних задач, дозволяє формувати конкретні вміння та навички.

Індивідуальна робота (курсове, дипломне проектування) – це вже творча діяльність студента, яка завершує вивчення розділу, теми курсу в цілому. Вона дозволяє формувати систему знань, навичок самостійної наукової роботи.

У наш час все більшого значення набуває самостійна робота студентів, пов'язана з вивченням літератури, виконанням завдань, аналізом ситуацій, написанням дипломних та курсових робіт тощо. В процесі самостійної

роботи студенти повинні навчитися вирішувати пізнавальні завдання, аналізувати, систематизувати.

Важливою складовою процесу навчання є контроль та оцінювання його результатів. **Педагогічний контроль** – це система перевірки знань, умінь та навичок. Він також є важливим засобом встановлення зворотного зв'язку між педагогом та учнем. Контроль підвищує відповідальність за роботу як учнів, так і педагогів, формує чесне ставлення до праці, сприяє розвитку в особистості таких якостей, як самостійне мислення, стійка пам'ять та ін.

Контроль виконує шість основних функцій: контрольну, навчальну, організаторську, виховну, розвиваючу, методичну.

Залежно від форми організації методи контролю поділяються на усний, письмовий, лабораторний, графічний, програмований, тестовий, самоконтроль, екзамени й заліки.

За місцем, яке посідає контроль у навчальному процесі, розрізняють такі його форми:

- **попередній (вхідний)** – застосовується як передумова для успішного планування і керівництва навчальним процесом;

- **поточний** – це засіб виявлення ступеня сприйняття (засвоєння) навчального матеріалу. Він проводиться з метою діагностики першого рівня засвоєння предмета;

- **рубіжний (тематичний, модульний)** – це показник якості вивчення окремих тем, розділів. Його завдання – стежити за процесом навчання та за необхідності вживати педагогічні заходи щодо оптимального регулювання ним;

- **підсумковий** – це залік або іспит. Він проводиться з метою оцінки знань, умінь та навичок, які відповідають цілям навчання та професійній спрямованості.

Контроль знань може здійснюватися як усно, так і письмово. Останнім часом, особливо у вищій школі, протягом усього періоду вивчення навчальних курсів широко застосовується стандартизований контроль знань, при якому використовується тестова методика з

альтернативним вибором відповідей. Перевага цього методу полягає у тому, що за допомогою найпростіших засобів (бланків, матриць) можна отримати відповідь практично на будь-яке запитання. Недоліком цього методу є можливість вгадування правильної відповіді.

Система тестового контролю включає:

- визначення завдань відповідно до мети навчання;
- вибір способів і технічних засобів контролю;
- складання контрольних завдань;
- обміркування їх змісту, методики застосування;
- експериментальна перевірка контрольних завдань у навчальному процесі.

В сучасних умовах у навчальних закладах використовується **рейтингова система** контролю успішності навчання. Ця система створює передумови для набуття глибоких і міцних знань, навичок самостійної, творчої роботи. Рейтинг - оцінка діяльності будь-якої особи, групи у балах та їх ранжирування за набраною сумою. Рейтингова система оцінки знань широко використовується у західних вузах, перш за все, у США.

Функціонування рейтингової системи можливо лише за умови всебічного розвитку у студентів потягу до навчання, інтересу до знань, творчості, а також системи та її мотивування.

Таким чином, контроль – важливий етап процесу навчання. Він дозволяє виявити якість засвоєння матеріалу. Проте він може бути ефективним лише тоді, коли базується на основних принципах і правилах.

Вибір методів навчання залежить від різного поєднання конкретних обставин і умов проходження навчально-виховного процесу:

- загальної мети освіти, виховання, розвитку учнів і провідних настанов сучасної дидактики;
- особливостей предмета вивчення;
- особливостей методики викладання конкретної навчальної дисципліни;
- мети, завдань і змісту матеріалу конкретного заняття;

- часу, відведеного на вивчення того чи іншого матеріалу;
- вікових можливостей;
- рівня підготовленості;
- матеріальної оснащеності навчального закладу;
- можливостей і особливостей учителя, рівня його теоретичної й практичної підготовленості, методичної майстерності й особистісних якостей.

РЕЗЮМЕ

Дидактика досліджує закономірності та принципи навчання, розробляє методи, форми навчання, методику викладання конкретних дисциплін тощо.

Навчання – спільна діяльність педагога та учнів, спрямована до отримання останніми наукової системи знань та практичних вмінь. Навчання виконує три основні функції: освітню, виховну та розвивальну.

Структура процесу навчання включає в себе мету, зміст, методи, форми, результат, закономірності та принципи.

Існує велика кількість методів навчання, які можна узагальнити в три основні групи: методи формування свідомості, методи організації діяльності та методи стимулювання діяльності і поведінки.

Технології навчання розробляються за основними напрямками навчання: репродуктивне, продуктивне, проблемне, комп'ютерне, активне, модульне.

Організаційні форми навчання включають в себе різні види лекційних, практичних, семінарських та індивідуальних занять, а також форми контролю за засвоєнням матеріалу.

Питання для самоперевірки

- 1 Розкрийте сутність поняття «дидактика» та її основних категорій.
- 2 Що таке навчання? Дайте характеристику основних складових навчання.

- 3 Розкрийте сутність закономірностей та принципів навчання.
- 4 Що спільного та відмінного мають такі види навчання: репродуктивне, продуктивне, проблемне, активне, модульне, програмоване тощо?
- 5 Дайте характеристику методів навчання.
- 6 Які форми навчання сприяють більш глибокому засвоєнню знань?

Список літератури

- 1 Бондар В.І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. – К.: Вересень, 1996.
- 2 Ващенко Г. Загальні методи навчання. – К.: Варта, 1997.
- 3 Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогіка: Учебн. для вузов. – С.Пб., 2001.
- 4 Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М., 1998.
- 5 Освітні технології: Навч.-метод. посібник / За ред. О.М. Пехоті. – К., 2003.
- 6 Станінова Н.П., Сень Г.П. Основи психології та педагогіки: Навч. посіб. – К.: КНТЕУ, 2002.

ЛЕКЦІЯ 5

ТЕОРІЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

- Сутність процесу виховання. Національне виховання, його мета і напрямки.
- Педагогічні методи впливу на особистість
- Організація процесу виховання. Сучасні тенденції в галузі виховання. Недоліки сучасного виховного процесу, їх причини та шляхи подолання

Сутність процесу виховання.

Національне виховання, його мета і напрямки

Сутність процесу виховання

Важливою частиною педагогічного процесу є виховання. Виховання спрямоване на засвоєння загальнолюдських цінностей, що впливають на мотивацію та поведінку особистості. Процес виховання – це спеціально організована, керована й контрольована взаємодія вихователів і вихованців, яка спрямована на досягнення заданої мети – формування всебічно розвинутої особистості. **Виховання** – це спеціально організований процес, спрямований на формування певних якостей особистості, процес керування її розвитком, що проходить через взаємодію вихователя та вихованця.

Виховний процес має певні особливості. Зупинимося на основних з них:

1 Багатофакторність впливів. На нього впливають об'єктивні (особливості суспільного ладу, рівень соціально-економічного розвитку, звичаї, традиції, природне середовище та ін.) і суб'єктивні (соціально-педагогічна діяльність середовища, навчально-виховних закладів, засобів масової інформації тощо) фактори.

2 Тривалість. Він розпочинається з моменту народження дитини і триває все життя.

3 Складність. Його результати бувають малопомітні й не так виразно відчутні як, наприклад, у процесі навчання.

4 Варіативність. У тих самих умовах залежно від ставлення вихованців до виховання, їхнього соціального досвіду, віку, а також рівня професійної підготовки вихователів та їхньої майстерності результати виховання можуть бути різними.

5 Двобічність – у ньому взаємодіють вихователь і вихованець. Впливаючи на вихованця, вихователь одержує зворотну інформацію про результати впливу.

6 Комплексність. Формування всебічно розвинутої особистості допускає єдність мети, завдань, змісту, форм і методів виховання.

7 Безперервність. Він проходить регулярно, систематично, а не час від часу.

Рушійними силами виховання є **протиріччя** між рівнем конкретних знань, вмінь та навичок, що має людина, та методами їх втілення у життя. Їх можна умовно поділити на дві групи – внутрішні й зовнішні.

До **внутрішніх** відносять протиріччя: – між зростаючими соціально значущими завданнями, які необхідно вирішити вихованцеві, і наявними в нього можливостями;

– між можливостями розвитку вихованця й обмеженням умов соціального життя;

– між зовнішнім впливом і завданнями виховання (зміст і форми виховання не повинні викликати у вихованців опору).

До **зовнішніх** відносять:

– протиріччя між вимогами школи й сім'ї;

– між вимогами різних учителів, що працюють в одному класі;

– між організованим вихованням школи й стихійним впливом оточення вихованця.

Своєчасне виявлення протиріч і їх розв'язання сприяє підвищенню ефективності виховного процесу.

Виховання має власні **закономірності** та **принципи**. Закономірності виховання – це стійкі, повторювані й істотні зв'язки у виховному процесі, внаслідок реалізації яких досягаються ефективні результати у розвитку й формуванні особистості.

Виділяють зовнішні й внутрішні закономірності процесу виховання.

Зовнішні закономірності характеризують залежність виховання від суспільних процесів і умов:

– характер виховання, його мета, завдання, зміст, форми й методи зумовлені потребами суспільства, його ідеологією й політикою;

– завдання, зміст і форми виховного процесу залежать від можливостей суспільства й умов, у яких він відбувається;

– процес виховання відбувається під впливом різноманітних факторів: людей, предметів, явищ.

Внутрішні закономірності розкривають взаємозв'язки й взаємозалежності між компонентами процесу виховання:

– навчання, виховання, освіта й розвиток особистості взаємопов'язані між собою;

– процеси виховання й самовиховання, викладання й навчання взаємозалежні;

– у вихованні провідна роль належить діяльності й спілкуванню;

– у виховному процесі необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості вихованців;

– колектив і особистість у виховному процесі взаємозалежні;

– завдання, зміст, форми й методи у виховному процесі взаємопов'язані.

Принципи виховання – це система основних вимог, що визначають зміст, організацію й методи виховного процесу. Принципи виховання впливають із закономірностей виховання.

Розглянемо основні принципи виховання. *Принцип цілеспрямованості* – уся виховна робота підпорядковується загальній меті та ідеалам виховання в українському суспільстві, які зрозумілі й сприймаються як педагогами, так і вихованцями; у роботі відсутня стихійність, вона конкретна, перспективна.

Принцип виховання особистості в колективі – тільки в колективі завдяки спілкуванню індивід стає особистістю. Згуртований, діяльний колектив сприяє формуванню у вихованців моральних і духовних якостей, а також створює умови для якнайповнішої реалізації їх можливостей і здібностей.

Принцип систематичності й послідовності у вихованні – сформуванню у вихованців світогляд, переконання, ідеали, інтереси, морально-вольові та інші якості неможливо, якщо виховний процес буде епізодичним, а не системним. Ефективність виховного процесу залежить

від безперервності й послідовності педагогічного впливу на вихованців.

Повага до особистості дитини у поєднанні з розумною вимогливістю до неї – головний принцип гуманістичної педагогіки. Він передбачає встановлення доброзичливих, поважних відносин між педагогом і вихованцем.

Принцип опори на позитивні риси особистості – педагог повинен бачити у вихованцеві не тільки негативні, а значно більше – позитивні якості і, розвиваючи їх, переборювати негативні.

Принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей вбачає знання й урахування педагогом особливостей фізичного розвитку, темпераменту, рис характеру, інтересів та інших якостей кожного вихованця.

Принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою й самодіяльністю учнів означає, що вихованці беруть безпосередню участь у плануванні й організації заходів у школі, класі, в контролі за їх виконанням і оцінюванні досягнутих результатів.

Принцип комплексного підходу до виховання – це всебічне охоплення, гармонійний розвиток усіх якостей особистості школяра: розумової, фізичної, моральної, трудової, естетичної.

Принципи, на які спирається процес виховання, становлять систему. До цієї системи включають і такі принципи, як народність, гуманізація, демократизація, етнізація, культуровідповідність тощо.

Національне виховання, його мета та напрямки

Кожне суспільство формує власну, не схожу на інших, систему виховання. У чому полягає особливість української системи виховання, мета виховання в Україні та його основні напрямки?

Національна система виховання – це історично зумовлена система ідей, поглядів, ідеалів, а також традицій,

звичаїв, обрядів, соціальної практики, спрямованих на виховання підростаючого покоління у дусі культурно-історичної спадщини, духовності даної нації. До цієї системи потрібно віднести також органічне поєднання різних виховних соціальних інститутів: родина, дитячі заклади, середня, професійна та вища школи, формальні громадські об'єднання, рухи.

Система виховання є серцевиною системи освіти і розглядається як цілеспрямована, систематична дія (самодія) на духовний і фізичний розвиток особистості. У широкому розумінні **система виховання** - це сума впливів на психіку людини, спрямована на підготовку її до побудови власного життя, участі у політичному, соціальному, економічному, духовному житті.

Формування національної системи виховання будується на основі принципів гуманізму, демократичності, пріоритетності загальнолюдських цінностей, толерантності, прогностичності.

Витоки національної системи виховання в Україні сягають сивої давнини. Вона спирається на багатовікові традиції, на народну педагогіку. Прилучаючись до традицій і звичаїв народу, молодь вбирає в себе їхній філософський, психологічний, моральний та естетичний зміст.

Основні цілі, принципи змісту системи національного виховання знайшли відображення у Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Концепції національного виховання дітей та молоді у системі освіти, яка була прийнята Міністерством освіти нашої держави.

Основною **метою національного виховання** на сучасному етапі є: передавання молодому поколінню соціального досвіду, багатства, духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності, світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які включають у себе національну самосвідомість,

розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Тобто мета нашого суспільства — виховати всебічно, гармонійно розвинену особистість.

Основні завдання виховання визначені Державною національною програмою "Освіта" (Україна ХХІ століття). Вони такі:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати на благо держави, готовності її захищати;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури й історії свого народу;

- формування високої мовної культури, оволодіння українським мовленням;

- прищеплювання шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців і представників інших національностей, що проживають на території України;

- виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;

- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працьовитості та ін.;

- формування творчої, працьовитої особистості, виховання цивілізованого господаря;

- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорона й зміцнення їх здоров'я;

- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;

- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації.

Основними **напрямами** сучасного виховання є:

- розумове* – завданнями якого є сприяти розвитку мислення, формувати культуру розумової праці, наукового світогляду, розвивати пізнавальні інтереси і потреби;

моральне – завдання якого формувати моральну свідомість та поведінку, виховувати моральні звички та почуття;

естетичне – спрямоване на формування та розвиток естетичного сприйняття, поглядів і смаків, розвиток творчих здібностей та вмінь, готовності творити, вносити прекрасне в життя тощо;

трудове – сприяє формуванню психологічної готовності до праці, свідомого та творчого ставлення до неї, трудових вмінь та навичок, підготовці до вибору майбутньої професії;

фізичне – має на меті зміцнення здоров'я, загартування організму, розвиток рухових якостей (сили, швидкості, витривалості, спритності, гнучкості), формування інтересу, навичок та звичок регулярних занять фізичними вправами;

екологічне – ставить головними завданнями засвоєння знань щодо оптимального впливу людини на природу, розуміння цінності природи як джерела матеріальних та духовних сил суспільства, прищеплення любові до природи, формування навичок природоохоронної діяльності.

Національне виховання має суспільний характер. У ньому беруть участь сім'я, навчальні заклади, формальні і неформальні об'єднання, громадські організації, засоби масової інформації.

Для того щоб виховний процес сприяв розвитку молодшої людини, його необхідно організувати.

Педагогічні методи впливу на особистість

Слід зазначити, що у вітчизняній та світовій педагогіці немає єдності поглядів на класифікацію педагогічних методів, їх вибір у процесі виховання. Водночас, узагальнюючи досвід, можна запропонувати таку класифікацію методів виховання:

- методи формування свідомості (формування знань, суджень, переконань, особистісних якостей);
- методи організації діяльності та формування досвіду громадської поведінки (формування умінь та навичок);
- методи стимулювання діяльності і поведінки (розвиток відносин).

Методи формування свідомості особистості. Ця група містить у собі методи словесно-емоційного впливу: розповідь, пояснення, бесіду, диспут, лекцію, приклад.

Розповідь — короткий, послідовний, емоційний виклад фактів, подій в описовій або оповідальній формі, що сприяє розумінню сутності тих або інших моральних цінностей, осмисленню своїх і чужих вчинків, дій, прагненню наслідувати позитивний приклад і нетерпимо ставитися до негативних дій і вчинків героїв розповіді.

Пояснення – доказова форма викладу, яка ґрунтується на використанні логічно пов'язаних умовиводів, що встановлюють основи істинності певного судження.

Бесіда – питально-відповідальний метод обговорення знань, фактів, подій, дій, що мають соціальний, моральний або естетичний зміст тих або інших сторін громадського життя. Сприяє розвитку самостійності, оцінці явищ, вчинків і на цій підставі – формуванню відповідного ставлення до дійсності.

Диспут – метод формування оцінок, суджень, переконань на основі зіткнення різних думок, поглядів. Спрямований на вироблення вмінь: аналізу доводів і аргументів опонента, захисту своїх поглядів, ведення діалогу, творчого пошуку і знаходження самостійного рішення.

Лекція – розгорнутий і систематизований виклад сутності того чи іншого питання або проблеми історичного, морального, естетичного чи іншого змісту. Логічним центром лекції є певне теоретичне повідомлення. Конкретні факти є ілюстрацією або початковим, відправним моментом.

Приклад – зразок, ідеал для наслідування в діяльності, поведінці, ставленні до оточуючих людей, дійсності. Прикладом можуть бути батьки, літературні герої, герої кінофільмів, педагоги та ін.

Методи організації діяльності й формування досвіду громадської поведінки. Ця група містить у собі такі методи: доручення, вправи, педагогічна вимога, створення виховуючих ситуацій.

Привчання – планомірне й регулярне виконання певних дій з метою перетворення їх на звичні форми поведінки.

Вправи – багаторазове виконання необхідних дій, доведення їх до автоматизму. Внаслідок виконання вправ у особистості з'являються стійкі якості – навички й звички.

Педагогічна вимога – певне конкретне, реальне завдання, спрямоване на стимулювання або гальмування позитивних чи негативних дій, прояву певних якостей особистості. За формою поставлення розрізняють прямі й непрямі вимоги. Пряму вимогу характеризують точність, конкретність, визначеність, зрозуміле формулювання, рішучий тон – це наказ, вказівка тощо. Непряма вимога – це вимога-порада, вимога-натяк, вимога-схвалення, вимога-осуд і т. ін.

Доручення – метод, що має за мету привчання до позитивних вчинків, формування суспільної активності (виготовлення іграшок для молодших, ремонт столів, парт, висаджування дерев та ін.).

Виховуючі ситуації – спеціально створені педагогічні умови, в яких організується діяльність і поведінка вихованців. Учень постає перед вибором: як йому вчинити, що сказати, брати чи не брати участь в обговоренні і т. д. Ситуація має бути природною і несподіваною.

Методи стимулювання діяльності і поведінки. До цієї групи методів належать змагання, заохочення й покарання.

Змагання – метод, що враховує природну схильність учнів до здорового суперництва й дає можливість швидко

засвоювати досвід громадської поведінки, розвивати моральні, фізичні, естетичні та інші якості, розкривати творчі здібності. Змагання можуть бути індивідуальними й колективними, епізодичними і розрахованими на тривалий термін. Під час організації змагання необхідно дотримуватися добровільності, гласності, конкретності показників, порівнянності результатів, залучати учнів до розроблення умов змагання, справедливо підбивати підсумки.

Заохочення – вираження громадської позитивної оцінки діяльності й поведінки окремого учня або колективу. Його стимулююча роль полягає в громадському визнанні того способу дії, який обрав та впроваджує в життя школяр. Маючи почуття задоволення, він переживає підйом бадьорості, енергії, упевненості у своїх силах. Види заохочення: схвалення, похвала, подяка, нагородження коштовними подарунками, грамотами тощо.

Покарання – осуд дій і вчинків, що суперечать нормам громадської поведінки з метою їх припинення й невикористання в майбутньому. Види покарання: зауваження, попередження, осуд, обговорення на зборах, стягнення, відсторонення від занять, виключення зі школи тощо.

Умови вибору методів виховання

Як бачимо, в педагогічній теорії й практиці існує велика кількість методів виховання. Варто пам'ятати, що немає поганих або гарних методів. Вибрати оптимальний метод виховання – означає знайти найбільш вигідний шлях, завдяки якому можна швидко й з розумними затратами часу, енергії, засобів досягти поставленої мети.

Відбір методів залежить від ряду умов (причин, факторів), серед яких виділяють такі (І.П. Підласий).

- **Мета і завдання виховання.** Мета визначає методи: яка мета, такими повинні бути й методи її досягнення.

- *Зміст виховання.* Ті самі завдання можуть бути наповнені різним змістом. Тому важливо правильно узгодити методи не за змістом взагалі, а з конкретним змістом.

- *Вікові особливості дітей.* Ті самі завдання вирішуються різними методами залежно від віку вихованців.

- *Індивідуальні особливості вихованців.* Загальні методи й загальні програми – лише канва виховного впливу, необхідне їх індивідуальне й особисте коригування.

- *Умови виховання:* матеріальні, психофізіологічні, санітарно-гігієнічні, мікроклімат у колективі, стиль педагогічного керівництва та ін. *Засоби виховання:* наочність, твори мистецтва, різні види діяльності, педагогічна техніка тощо.

- *Рівень педагогічної кваліфікації.* Вихователь вибирає тільки ті методи, з якими обізнаний, якими володіє.

- *Термін виховання.* Залежно від кількості часу, наявного в розпорядженні вихователя для досягнення поставленої мети, він вибирає "сильнодіючі" або щадні методи.

- *Очікувані наслідки.* Для цього необхідно передбачати, до яких результатів призведе застосування методу.

Організація процесу виховання. Сучасні тенденції в галузі виховання. Недоліки сучасного виховного процесу, їх причини та шляхи подолання

Організація процесу виховання

Виховання має бути побудовано так, щоб людина весь час відчувала себе його суб'єктом, розвивала свої кращі здібності, вкладені у неї природою, виховувалася творчою, повноцінною особистістю. Це дуже складна проблема, яка вирішується скоріше практично, ніж теоретично. У сучасній

вітчизняній і зарубіжній практиці склалися та існують різні варіанти організації виховної роботи у закладах освіти.

Традиційний варіант. Педагог має повне навчальне навантаження плюс класне керівництво в одному класі. Він вивчає індивідуальні особливості учнів; організує учнівський колектив, різні заходи спільно з батьками, з дитячими та юнацькими об'єднаннями.

Цей варіант має місце і у вищій школі (куратори-наставники студентської навчальної групи).

Звільнений варіант. Педагог є класним керівником у паралельних класах, організовує разом з вихованцями цікаві заходи, залучаючи батьків, вчителів-предметників; вчить батьків вихованню дітей; слідкує за успішністю навчання та поведінкою учнів. Він має навчальне навантаження.

Вальдорфський варіант. Вчитель веде «головні предмети» у своєму класі з 1 по 8. Виховання здійснюється у процесі навчання. У його обов'язки також входить вивчення поведінки учнів, робота з батьками, організація естетичного виховання, що здійснюється у вільний від навчання час.

Клубний варіант. Шкільне життя поділяється на навчальне та виховне (клубне). Класний наставник не є предметником, займається тільки виховною роботою у декількох класах. У його обов'язки входить: захист особистості учня; турбота про його фізичне, психологічне, моральне здоров'я; формування потреби до самоудосконалення; включення учнів у діяльність з самообслуговування.

Соціум варіант. Виховною роботою займається соціальний педагог (психолог), а також класний керівник. Проте класний керівник вивчає поведінку учнів у процесі навчання, працює з предметниками, а соціальний педагог (психолог) вивчає поведінку учнів у вільний від навчання час, працює з батьками, організовує різноманітні заходи у вільний час. Даний варіант отримує все більше визнання, у тому числі і у вищих навчальних закладах.

Крім названих варіантів існують і інші. Варіанти виховання залежать від мети та завдання освітнього закладу, його можливостей, від соціальних і фінансових умов того соціуму, в якому він існує.

У кожному освітньому закладі є своя система виховання. Але в будь-якому разі організація процесу виховання проходить кілька **етапів**.

1-й етап – ознайомлення й усвідомлення вихованцем норм і правил поведінки (у школі, сім'ї, з однолітками, старшими і т.д.). Цей етап можна назвати етапом одержання знань.

2-й етап – формування ставлення до отриманих знань про норми і правила поведінки. На цьому етапі формуються стійкі емоційні почуття вихованців до того, що вони роблять. Емоції, почуття допомагають швидше досягти потрібного результату.

3-й етап – формування поглядів і переконань. Перехід знань у переконання означає глибоке усвідомлення того, що робить вихованець. Переконання – це усталені погляди, які служать керівництвом у житті: так можна поводитися, а так – не можна.

4-й етап – формування загальної спрямованості особистості в процесі різноманітної діяльності. Цей етап найважливіший, оскільки саме тут у вихованця виробляються вміння і навички тих вчинків і поведінки, про які він раніше знав тільки теоретично. Чим раніше вихованець включатиметься в педагогічно доцільну діяльність щодо вирішення реальних життєвих ситуацій, тим вищий буде результат виховання.

Недоліки сучасного процесу виховання, їх причини та наслідки

Перед системою виховання стоїть таке, здавалося б, просте завдання: зробити так, щоб з кожної дитини виростала в усіх відношеннях вихована, гідна людина.

Підготовлені концепції, теорії, системи, де все чітко позначено, визначено.

Проте доцільно враховувати, що між визначенням і проголошенням принципів до їх затвердження лежить щоденна всебічна праця держави, громадськості, школи, педагогів, батьків, конкретної особистості.

Як свідчать соціологічні дослідження, проведені Міністерством сім'ї та молоді у 1998 р., з 24 запропонованих для оцінки цінностей вибрано такі: здоров'я, родина, праця, любов, освіта. 80 % опитаних розраховують на свої сили і знання, 70 % вважають, що своїми проблемами повинні займатися самі. Молодь цікавиться історією свого народу, культурою, вона хоче знати українську мову. 2/3 молоді вважають себе віруючими, 40 % бажають, щоб соціально-економічний розвиток держави йшов еволюційним шляхом. Молодь стала більш прагматичною, вона значно легше адаптується до умов ринкових відносин, але вона стає і більш жорстокою, агресивною.

Ситуація у суспільному житті країни, з якою зіткнулися молоді люди, переконує їх у тому, що культура, висока моральність лише шкодять у житті. Вони пізнали, що таке безробіття, вони не можуть зорієнтуватися і жити у сучасному інформаційному просторі, тільки 1-2 % цікавляться політикою або входять до молодіжних об'єднань, рухів. Наші підлітки соромляться бути м'якими, добрими і ввічливими, сприймають вихованість та шанобливість до інших людей як ознаку недосконалості й відсталості.

Економічна криза, спад виробництва, відсутність коштів та інших засобів до існування ставлять під загрозу і процес виховання. Якщо у 80-ті роки співвідношення між вихованням і навчанням (у кількісному порівнянні) було на рівні 30-40 % до 60-70%, то тепер ця пропорція суттєво змінилася і утримується на рівні 10 % до 90 %.

Через це у процесі виховання складною залишається проблема **перевиховання**.

З раннього дитинства починається процес виховання та самовиховання особистості, тобто процес соціалізації

людини, який, зокрема, полягає у засвоєнні прийнятих суспільством правових, моральних норм. У процесі соціалізації у людини виробляються та закріплюються позитивні стереотипи поведінки. У нормальних умовах процес засвоєння моральних та правових норм закінчується у підлітковому віці до 14-16 років. Ця обставина враховується і законодавством. Поряд з цим, у педагогічній теорії та практиці існує проблема перевиховання, проблема «складного підлітка», поведінка якого пов'язана з відхиленнями від норм та виявляється у різних формах дезадаптації, перш за все, у хуліганських діях. Однак при повторях хуліганські дії призводять до змін мотивації, потреб. Поведінка стає девіантною.

Девіантною (від лат. *deviatio* – відхилення) прийнято називати поведінку, яка відхиляється від встановлених норм та стандартів, її можна визначити за окремими вчинками або їх сукупністю, такими як алкоголізм, наркоманія, суїциди, сексуальні збочення, акцентуації характеру та ін., які входять у протиріччя з прийнятими у суспільстві юридичними, моральними, соціальними нормами. До найбільш виражених проявів девіації можна віднести протиправну поведінку. Девіації можуть виявлятися як на рівні малих груп (родина, мікрогрупа у колективі тощо), так і в індивідуальному порядку.

Незважаючи на різноманітність проявів девіантної поведінки, її складно визначити. Складність пов'язана з тим, що девіантність є відносною характеристикою та визначається відповідно до стандартів, які самі по собі мають розбіжності. Так, у будь-якому суспільстві вбивство людини вважається девіантною поведінкою та юридично карається. Проте на війні вбивство не тільки дозволяється, але й заохочується. Не буде девіантним також вбивство з метою самозахисту.

Виникненню девіації сприяють різні фактори:

- індивідуально-психологічні особливості особистості (настанови, ціннісні орієнтації, потреби, особливості характеру і т.д.);

- несприятливі стосунки дитини з батьками у ранньому віці;
- біологічний компонент, який включає генетичну основу людини, специфіку діяльності вищої нервової системи, відхилення або патології у нервово-психічному розвитку та ін.;
- зовнішнє середовище, обумовлене економічними, політичними, соціальними, культурними, побутовими умовами.

У ряді досліджень зазначається, що для підлітків-правопорушників характерний низький рівень розвитку пізнавальних та суспільних інтересів. У більшості з них у структурі особистості домінують лінощі, безвільність, безвідповідальність, конформізм, агресивність. На формування ідеалів підлітків впливають однолітки, як правило, старші за віком, вулична група з негативною спрямованістю, стосунки, що складаються з батьками, педагогами.

Якщо суб'єктивні фактори, що ведуть до «складності» у вихованні, підкріплюються **об'єктивними**, зростає дитяча, підліткова і юнацька злочинність.

Найбільш розповсюдженою формою девіантної поведінки можна вважати **алкоголізм**. Він характеризується тим, що виникає звикання, а у подальшому психологічна та фізіологічна залежність від етилового спирту. За визначенням експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я, алкоголіками є люди, чия залежність від алкоголю досягає такого рівня, що вона призводить до порушення психічного здоров'я, викликає конфлікти з іншими людьми і потребує лікування. Причинами алкоголізму є, з одного боку, прихильності особистості (залежні, навіювані, схильні до наслідування тощо), а з іншого - звичка вживати алкоголь у певній групі. Велике значення має вік, в якому людина почала вживати алкоголь: у молодому віці залежність від алкоголю виникає значно легше.

В останні роки лавиноподібно зростає, особливо серед молоді, вживання **наркотиків**, що теж належить до числа

девіантних відхилень. Причини тут близькі до причин виникнення алкоголізму.

Проблема **самогубства** завжди має бути у центрі уваги, у тому числі педагогів, психологів у той період, коли суспільство перебуває у кризовому стані. Особливо небезпечною, з точки зору провокування суїциду, є фрустрація базових потреб особистості: у безпеці та комфорті, сприйнятті та розумінні, прихильності та любові, духовності. Проблема сьогодні полягає у тому, що найчастіше саме ці базові потреби дітей та підлітків не задовольняються, що у свою чергу призводить до деформації свідомості молодих людей. Можливі наслідки такої фрустрації - культурна регресія, агресія, апатія та байдужість.

Як показує практика, існує декілька основних способів допомоги людині, яка думає про суїцид:

- своєчасне діагностування та виявлення причин;
- активна емоційна підтримка людини;
- заохочення позитивної спрямованості з метою показати її значущість, а також полегшення негативної ситуації;
- зміна на краще зовнішньої ситуації (переведення у вищий навчальний заклад і т. ін.).

РЕЗЮМЕ

Виховання – це спеціально організований, керований і контрольований процес взаємодії вихователів та вихованців, який спрямований на формування всебічно гармонійно розвинутої особистості. Будь-яке суспільство має свою національну систему виховання, що будується та традиціях, звичаях, особливостях культури даного регіону тощо. Основними напрямками виховання є: розумове, фізичне, естетичне, моральне, екологічне тощо.

Результативність виховного процесу забезпечується оптимальним вибором його компонентів, їх пристосуванням

до конкретних умов, традицій, індивідуальних особливостей вихованців, педагогів, єдністю виховання і самовиховання.

Процес виховання пов'язаний і зі складною проблемою перевиховання. Найбільш розповсюдженими формами девіантної поведінки серед молоді у сучасних умовах є алкоголізм, наркоманія, суїцид. Виникненню девіації сприяють різні фактори, сукупність індивідуально-психологічних особливостей, настанов, потреб, специфіка діяльності вищої нервової системи; зовнішнє середовище.

Питання для самоперевірки

- 1 Що таке виховання? Яка мета виховання в Україні? Які тенденції характеризують сучасну систему національного виховання?
- 2 Поясніть призначення принципів у виховному процесі. Які принципи сучасного виховання ви знаєте?
- 3 Дайте визначення поняття «метод виховання». Які педагогічні методи впливу на особистість ви знаєте?
- 4 Які педагогічні умови сприяють вибору методів та форм виховання?
- 5 Які, на вашу думку, методи впливу на студентську молодь є ефективними в сучасних умовах?
- 6 Охарактеризуйте етапи виховного процесу.
- 7 Розкрийте закономірності та рушійні сили сучасного виховного процесу.
- 8 Яку роль у розвитку особистості відіграє самовиховання?
- 9 Чому у виховному процесі необхідні суб'єктно-суб'єктні взаємовідносини між вихованцем та вихователем?
- 10 Що таке перевиховання? Коли виникає потреба у перевихованні?

Список літератури

- 1 Бондарчук Е.И., Бондарчук Л.И. Основы психологии и педагогики: Курс лекций. – К.: МАУП, 1999.

- 2 Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1995.
- 3 Казанская В.Г. Психология и педагогика. – С.Пб.: Питер, 2008.
- 4 Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. -К, 1996.
- 5 Пермяков О.А., Морозов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. – К.: Знання., 2006.
- 6 Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти виховання громадянина: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.
- 7 Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях: Учеб. пособие. – М.: Пед. общество России, 1999.
- 8 Статінова Н.П., Сень Г.П. Основи психології та педагогіки: Навч. посіб. – К.: КНТЕУ, 2002.